

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för svenska språket

Det-konstruktioners betydelse

Hur svenska konstruktioner med formellt och egentligt subjekt realiserar
processer

Kajsa Thyberg

Magisteruppsats i svenska språket, 15 hp
SV2140 VT 2015
Handledare: Elisabet Engdahl

Sammandrag

I denna uppsats studeras betydelse som realiseras av *det*-konstruktioner med formellt och egentligt subjekt. Konstruktionerna är av tre typer: presenteringskonstruktioner, konstruktioner med passiv och konstruktioner med postponerade led. De teoretiska utgångspunkterna är både traditionell grammatik och systemisk-funktionell grammatik, då studien fokuserar på hur svenska, grammatiska *det*-konstruktioner genererar betydelse. Syftet är att undersöka hur konstruktionerna beskriver världen och hur ideationella processer som realiseras av konstruktionerna kan analyseras. En analys av processer motiveras av att *det*-konstruktioner inte tidigare har studerats ingående inom ramen för den systemisk-funktionella teorin, vilket föranleder en diskussion om metodens förutsättningar för att beskriva konstruktionerna. Metoden är transitivetsanalys, som tillämpas på meningar ur Språkbankens korpusmaterial *Talbanken*. Resultatet visar att konstruktionerna realiserar mestadels relationella processer, varav de flesta är attributiva och existentiella. Resultatet visar även att processtyper och konstruktionstyper påverkar varandra, då vissa verb kan realisera olika processtyper beroende på om de står i en presenteringskonstruktion eller i en konstruktion med ett postponerat led. Det framgår att omständigheter kan ha en avgörande betydelse för existentiella processer med kopulaverb, och därtill påverka tolkningen av *det* som expletivt eller referentiellt. Jag diskuterar dessutom analyser av processer med verb som uppträder som grammatiska metaforer och därmed har en mer komplicerad analys. Undersökningen visar att traditionell och systemisk-funktionell grammatik med fördel kan komplettera varandra i svenskans beskrivning.

Nyckelord: *transitivetsanalys, systemisk-funktionell lingvistik, grammatik, formellt subjekt, svenska*

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	1
1.1. Syfte.....	2
1.2. Uppsatsens disposition.....	2
2. Det formella subjektet.....	3
2.1. Grammatiskt perspektiv.....	3
2.1.1. Expletivt subjekt och dess funktioner.....	3
2.1.2. Formellt subjekt i satser med egentligt subjekt.....	5
2.1.3. Presenteringskonstruktionen.....	6
2.1.4. Emfatisk utbrytning.....	7
2.2. Diakront perspektiv.....	8
2.2.1. Det och kongruensen.....	9
2.2.2. Emfatisk utbrytning och presentering.....	9
2.2.3. Utveckling med vaga gränser.....	10
2.3. Systemisk-funktionellt perspektiv.....	11
3. Teoretiska och metodiska utgångspunkter.....	12
3.1. Funktionella system.....	13
3.2. Den ideationella metafunktionen.....	14
3.3. Expletiver i SFG.....	19
3.4. Material.....	24
3.4.1. Avgränsning och sökning.....	25
3.5. Tillvägagångssätt.....	26
4. Resultat.....	26
4.1. Fördelning av ideationella processer.....	27
4.2. Presenteringskonstruktioner.....	29
4.2.1. Presentering med existentiella relationella processer.....	29
4.2.2. Attributiva relationella processer.....	32
4.2.3. Sammanfattning av presenteringskonstruktioner.....	33
4.3. Konstruktioner med passiv.....	33
4.3.1. Materiella och attributiva processer.....	34
4.3.2. Mentala processer.....	36

4.3.3.	Verbala processer	37
4.3.4.	Sammanfattning av konstruktioner med passiv.....	37
4.4.	Konstruktioner med postponerade led	38
4.4.1.	Attributiva relationella processer	38
4.4.2.	Identifierande relationella processer	40
4.4.3.	Materiella processer	41
4.4.4.	Verbala och mentala processer.....	42
4.4.5.	Sammanfattning av konstruktioner med postponerade led	44
4.5.	Omständigheter	44
4.5.1.	Sammanfattning av omständigheter	49
4.6.	Sammanfattning	50
5.	Diskussion.....	51
6.	Avslutning.....	56
7.	Litteraturförteckning.....	57

Figurförteckning

Figur 1.	Indelning av processtyper enligt Holmberg & Karlsson (2006).....	16
----------	--	----

Tabellförteckning

Tabell 1.	Fördelning av konstruktionstyper.....	27
Tabell 2.	Fördelning av processtyper.....	27
Tabell 3.	Fördelning av relationella processer.....	28
Tabell 4.	Processtypers fördelning på konstruktionstyper.....	28
Tabell 5.	Processverb i existentiella processer.....	29
Tabell 6.	Existentiella processer med <i>finns</i>	30

Tabell 7. Deltagares form i konstruktioner med passiv.....	33
Tabell 8. Processtyper i konstruktioner med postponerade led.....	38
Tabell 9. Omständigheters fördelning på existentiella processer med olika verb....	48

Tablåförteckning

Tablå 1. Relationer mellan skikt och metafunktioner.....	14
Tablå 2. Materiella processer.....	16
Tablå 3. Mentala processer.....	17
Tablå 4. Verbala processer.....	17
Tablå 5. Relationella processer utifrån Holmberg och Karlsson (2006:89).....	18
Tablå 6. Relationella processer med exempel.....	18
Tablå 7. Hallidays analys av konstruktioner med expletiver (Halliday 1985:111, 131).....	20
Tablå 8. Processer med opersonlig projicering.....	21
Tablå 9. Konstruktioner, processer och funktioner.....	51
Tablå 10. Konstruktioners påverkan på process och betydelse.....	55

1. Inledning

Ordet *det* kallas ibland för formellt subjekt. Det har då ingen egen betydelse, utan finns där för att fylla subjektsplassen i satsen. I svenskan används formellt subjekt rikligen i olika slags *det*-konstruktioner, som *det är ju klart att man får gno* eller *det sitter en sparv på taknocken*. Dessa satser ger uttryck för betydelser som kan kallas processer – språkligt uttryckta skeenden med olika deltagare i. Enligt den systemisk-funktionella teorin finns det olika slags processer för olika slags skeenden. De ovanstående satserna uttrycker exempelvis skeenden som beskriver hur något är eller förhåller sig, och kallas då för *relationella*. I en traditionell satsanalys framgår inte sådan betydelse, eftersom leden där har samma benämningar (till exempel subjekt och predikat) oavsett vilken typ av skeende som beskrivs.

I denna uppsats undersöker jag vilka processer som förekommer i svenska satser med formellt och egentligt subjekt, med avsikt att se hur dessa är relaterade till de grammatiska konstruktionerna. Vad menar vi egentligen, när vi säger en mening med *det*, och vilken slags satstyp realiserar denna betydelse? Vilka slags deltagare är kopplade till processen och vilken roll kan en omständighet som *på taknocken* ha?

Den systemisk-funktionella teorin fokuserar på hur betydelser kommer till uttryck i ord och grammatik. Detta kan göra att grammatiken som system hamnar lite i skymundan och endast betraktas som en del av språkets alla nivåer. Frågan är om det går att sätta traditionell grammatik i samband med betydelse på ett sätt som är lika förmånligt för det systemisk-funktionella som för det traditionellt grammatiska perspektivet? Denna undersökning är ett prov i miniformat på hur de två traditionerna kan mötas. Detta sker genom att processer som realiseras av grammatiska *det*-konstruktioner analyseras utifrån ett urval av exempelmeningar. Då det saknas systemisk-funktionella, kartläggande studier av processtyper i svenskans *det*-konstruktioner, kan denna studie förhoppningsvis även så ett korn för kommande beskrivningar.

1.1. Syfte

Den systemisk-funktionella lingvistik (SFL) erbjuder verktyg för att förstå språkets betydelser på olika nivåer. Denna undersökning inriktar sig på svensk grammatik och den betydelse som genereras genom grammatiska konstruktioner. Syftet med studien är att med systemisk-funktionell analys undersöka hur konstruktioner med formellt och egentligt subjekt beskriver världen. Detta syfte spänner över två frågeställningar:

1. Vilka skeenden beskrivs med konstruktioner med formellt och egentligt subjekt i svenska?
2. Hur kan ideationella processer som realiseras av svenska konstruktioner med formellt och egentligt subjekt analyseras?

Ideationella processer beskriver de skeenden som lexikogrammatiken realiserar. På så sätt motiverar den första frågeställningen den andra. En analys av processer motiveras även av en underliggande fråga om hur den systemisk-funktionella teorins verktyg för den ideationella metafunktionen lämpar sig för att analysera svensk grammatik, då svenskans system för processtyper inte till fullo har kartlagts (Holmberg, Grahn & Magnusson 2014:27). Eftersom studien baseras på ett begränsat urval av meningar, kan den ses som ett prov på hur ideationell betydelse av *det*-konstruktioner kan beskrivas utifrån teorin.

1.2. Uppsatsens disposition

Jag kommer att i det närmaste kapitlet beskriva det formella subjektet och de konstruktioner som det ingår i, samt hur de antas ha växt fram i svenskan. Kapitlet avslutas med en redogörelse för hur det systemisk-funktionella perspektivet utmärker sig mot bakgrund av det traditionellt grammatiska. Därefter, i kapitel 3, redogör jag för teori och metod med förklaring av centrala begrepp, processer och analyser, samt hur formellt subjekt kan behandlas i ett systemisk-funktionellt perspektiv. Tidigare forskning tas således upp i både kapitel 2 och 3 om formellt subjekt i grammatiskt och systemisk-funktionellt perspektiv. Kapitel 3 avslutas med en redogörelse för undersökningens material och avgränsning.

Resultatet redovisas i kapitel 4 med tre avsnitt, där varje avsnitt behandlar en specifik konstruktion och avslutas med en kort sammanfattning. Sist i resultatet behandlas även omständigheter och deras roll i processer. En del av analyserna presenteras i diskussionen (kapitel 5), eftersom dessa är särskilt intressanta och förtjänar att lyftas fram med avseende på analysens problem och möjligheter. I diskussionen dryftas även metoden och resultatet som helhet.

2. Det formella subjektet

Detta kapitel behandlar det formella subjektet i två perspektiv, det traditionellt grammatiska och det diakrona. Beskrivningen är utformad som en tematiskt indelad presentation av tidigare forskning. Kapitlet avslutas med en beskrivning av hur det systemisk-funktionella perspektivet utmärker sig mot bakgrund av det traditionellt grammatiska.

2.1. Grammatiskt perspektiv

I detta avsnitt beskrivs det formella subjektet utifrån traditionellt grammatiska perspektiv i Svenska Akademiens Grammatik (SAG 1999), Hultman (2003), samt annan forskning som gjorts kring formellt *det*. Fokus kommer att ligga på formellt subjekt i satser med egentligt subjekt, men ett något bredare perspektiv lyfts in för att skapa förståelse för hur *det*-konstruktioner fungerar. I avsnitt (2.1.1.) nedan förklaras *expletivt* subjekt – den subjektskategori som formellt subjekt i satser med egentligt subjekt ingår i.

2.1.1. *Expletivt subjekt och dess funktioner*

En sats innehåller vanligtvis en aktion, det vill säga en händelseprocess. Referenter eller förhållanden som står i relation till aktionen kallas aktanter (SAG 1:151). Subjektet i en sats är oftast den aktant som har den semantiska rollen av agens (*han sprang till stan*). Subjektet kan även ha en roll som upplevare (*jag såg en spårvagn*),

föremål (*stocken* ramlade ner från taket) och plats (*staden* vimlar av turister). Andra semantiska roller är innehavare eller mottagare, vilket kan signaleras av verben *ha* och *få* (*Elin* har ett tjänsterum på sjätte våningen), samt orsak (*sorgen* gjorde honom passiv) (SAG 4:66-68). Dessa är de semantiska roller som SAG (1999) tar upp. Platzack (2011) tar upp ett antal fler roller, som exempelvis instrument, mål, källa, patient och väg. När satsens verb saknar aktanter, sätts i regel ett expletivt *det* in som subjekt (det regnar). Pronomenet *det* kallas expletivt på grund av att det saknar innehåll, semantisk roll och fungerar utan syftning. Det finns på subjektplatsen eller i fundamentet på grund av subjektstvånget i svenskan, som innebär att finita satser måste ha subjekt.

Enligt Hultman (2003) används expletivt subjekt vid opersonliga predikat (1a), vid emfatisk utbrytning (1b), i satser med egentligt subjekt (1c), i satser innehållande *med*-fraser (1d) och i passiva satser (1e) (Hultman 2003:274f.). SAG tar även upp användning vid postponerad nominal bisats (1f) eller infinitivfras (1g) (SAG 4:55).

- (1) a. Det regnar.
- b. Det är Kalle som springer.
- c. Det finns mat i kylskåpet.
- d. Det ska bli gott med kaffe.
- e. Det dansas på logen.
- f. Det är bra att du kommer.
- g. Det är gott att leva.

Av dessa användningskategorier har jag valt att undersöka satser med egentligt subjekt (1c, f, g). Vad som är utmärkande för denna satstyp är att det formella subjektet är möjligt att ta bort så att det egentliga subjektet flyttas från objektplatsen till subjektets normala plats: *mat finns i kylskåpet*. Nedan beskrivs denna kategori närmare.

2.1.2. *Formellt subjekt i satser med egentligt subjekt*

I satser med egentligt subjekt kallas expletivt *det* för formellt subjekt. Typexemplet i SAG är (2a), men det förekommer även i passiva satser med transitiva verb (2b). De egentliga subjekten nedan är *en glada* (2 a) respektive *många historier* (2 b):

- (2) a. Nu flög det visst en glada över fältet igen. (SAG 4:54)
- b. Det hade berättats många historier om honom. (Hultman 2003:235)

Konstruktioner med postponerade led påminner mycket om satser med egentligt subjekt, men SAG ser det ändå som en kategori för sig, till skillnad från Bolander, som ser det postponerade ledet som egentligt subjekt (SAG 3:386, 556, Bolander 2001:169 f.). Det efterställda ledet är antingen en infinitivfras (3a, 3b) eller en bisats (3c):

- (3) a. Det är dumt att fälla sådana yttranden över huvud taget.
- b. Det hjälper inte att styra.
- c. Det var skönt att jag slapp jobba övertid.

Ett alternativ till *det* är *där*, vilket används i sydsvenskt regionalt språk, liksom i danska (*der*) och engelska (*there*). Adverbena *där* och *här* kan även fungera som subjekt i standardspråk, men anses då inte vara helt expletiva, eftersom adverbena har kvar sin rumsbetydelse: *igår saknades här cement till gjutningen* (SAG 4:54). Även adverbet *så* anses kunna fungera som ett formellt satsfundament, det vill säga inledare i satsen, ofta i narrativa satser (Ekerot 1988:57, Eriksson 1997:125). *Så* och *där/här* är dock inte identiska med det expletiva subjektet, eftersom de har mer adverbiala och konnektiva funktioner och därmed kan kombineras med *det*, vilket ex 4 (a-c) visar:

- (4) a. Det flög en glada över fältet.
- b. Så flög (det) en glada över fältet.
- c. Där flög (det) en glada över fältet.

d. Så där flög det en glada över fältet.

Funktionella skillnader hos de tre expletiverna, *så*, *det* och *där*, demonstreras ännu tydligare då man ställer dem tillsammans i samma sats, vilket även innebär att *det* får en tydlig status av formellt subjekt (4 d).

Falk (1993) visar att *det* som formellt subjekt i satser med egentligt subjekt kan vara optionellt och därmed möjligt att utelämna då satsen inleds med en prepositionsfras som adverbial: *I gräset kan {det/Ø} finnas ormar* (Falk 1993:286). Även när *det* står som fundament utelämnas *det* ofta i talspråk, till exempel vid postponerad bisats där även *det* finita *är* utelämnas: *trist att det regnar*. (Engdahl 2010:91). Mörnsjö (2002), som studerar påståendesatser med verbet före subjektet (V1-deklarationer) i talspråk, ser likaså att utelämnings av led är vanligt. Hon ser två slag av V1-deklarationer, där den ena saknar ett obligatoriskt satsled (5a), och det andra saknar ett konnektivt adverb som satsfundament (5b). Detta adverb skulle enligt Mörnsjö kunna vara *så*, *då* eller *sen* (Mörnsjö 2002:65, 89).

(5) a. Var kallt och blåsig.

b. Tog jag upp en snöboll till.

Dessa exempel utgörs visserligen inte av satser med formellt och egentligt subjekt, men demonstrerar en viss likhet med satsinternt *så* och *det* som obetonade och optionella, formella satsfundament. Om man utelämnar satsfundamentet på följande sätt: *flög en glada över fälten*, skulle förmodligen kontexten vara avgörande för tolkningen beträffande huruvida det uteblivna ledet är *så*, *det* eller *där*.

2.1.3. **Presenteringskonstruktionen**

Presenteringskonstruktionen används för att introducera en ny textuell referent. Subjektet *det* pekar då fram emot ett led som innehåller information som inte tidigare varit känd, vilket kallas rema. Remat placeras alltså längre till höger i satsen, och subjektetsplatsen får då upptas av ett betydelseomt, formellt subjekt, som inte utgår från något tidigare känt. Satsen är alltså temalös och innehåller endast ett

rema på slutet, *en ny läkare* i (6a) (Bolander 2001:169). Presenteringskonstruktionen kan varieras så att ett adverbial istället upptar fundamentalsplatsen, som i (6b).

- (6) a. Det har kommit en ny läkare till stan.
 b. På trappan låg en liten hundvalp.

Bolander (2001) menar att uppfattningen att det är fråga om presentering stöds av att det endast är ett begränsat antal verb som kan ingå i konstruktionen (2001:169). Dessa verb är vanligen *finnas*, *sitta*, *stå*, *komma* och andra liknande. Det är alltså huvudsakligen fråga om existentialverb och intransitiva rörelseverb. Hultman nämner att ordföljden i presenteringskonstruktionen kan variera i fall där det egentliga subjektet framhävs mot bakgrund av något annat (7a) (Hultman 2003:235). I konstruktioner med postponerad bisats eller infinitivfras (1f, g) kan bisatsen eller infinitivfrasen ses som det egentliga subjektet (7b).

- (7) a. Det är skymning den tredje februari nittonhundraåttioett och ingen snö
 finns det i Stockholm.
 b. Det är gott att leva.

2.1.4. *Emfatisk utbrytning*

En konstruktion som är besläktad med presentering är den emfatiska utbrytningen, där ett särskilt led framhävs och betonas (1b, 8a). En skillnad mot presenteringskonstruktionen är att här finns ett tema, nämligen att någon slagit sönder fönstret. Det utbrutna ledet kan då stå i bestämd form, vilket signalerar att även detta led kan vara något känt sedan tidigare (8b). Ibland kan konstruktionen även uppträda som ellips, där den relativa bisatsen underförstås utifrån den tidigare kontexten (8c) (SAG 4:62). I utbrytning kan aldrig *det* bytas ut mot *där* (SAG 4:62).

- (8) a. Det var Pelle som slog sönder fönstret.
 b. Det var *pojken* som slog sönder fönstret.

- c. – Varför gödslar han nu? – Det är för att han ska få bättre skörd (som han gödslar nu).

Att svenska språket till stor del följer principen tema > rema har föreslagits i tidigare studier om distribution av satsdelar i fundamentet och informationsstruktur (Rosén & Bohnacker 2009, Bohnacker & Lindgren 2014). Rosén & Bohnacker (2009) visar att svenska språkbrukare i förhållande till tyska oftare placerar subjekt – i synnerhet formellt subjekt – i fundamentet, medan tyskan i högre utsträckning inleder med objekt och adverbial (2009:160, 167; Bohnacker & Lindgren 2014:36). Att svenskan så ofta inleder satser med obetonade teman eller formellt subjekt för att sedan lägga tyngden vid den nya informationen tyder på att tema > rema-principen präglar svenskan.

2.2. Diakront perspektiv

För att förstå varför det formella subjektet egentligen finns, behöver man gå tillbaka till dess framväxt. Jag redogör här för det formella subjektets diakrona utveckling, huvudsakligen utifrån Wessén (1965). Beskrivningen kommer främst att göras i ett traditionellt, grammatiskt perspektiv, dock med något inslag av generativ grammatik. Anledningen är att de diakrona beskrivningarna är gjorda i dessa grammatiska perspektiv.

Under äldre fornsvensk tid användes i personliga pronomens tredje person ytterligare en singularform utöver *han* och *hon*, nämligen *þät* (neutr). Denna form fungerade som anaforiskt (referentiellt) pronomen. *þät* användes även som demonstrativt pronomen och var då mer utpekande än det personligt anaforiska (Wessén 1965a:116 ff.). Under 1600-talet började man så småningom använda *den* istället för *han* och *hon*. Utvecklingen skedde troligtvis på grund av de enklitiska formerna *'et* och *'en*, vilket bidrog till en funktionsförändring av de demonstrativa formerna, mot funktionen av personligt pronomen. De enklitiska formerna *'et* och *'t* förekommer rikligt i Gustav Vasas Bibel och andra verk, som objektsformer – kvarlevande ackusativer då dativerna alltmer tagit över (1965a: 144, 214). (*'et*=det, *'en*=han).

2.2.1. *Det och kongruensen*

Då predikatet stod före subjektet hände det i äldre fornsvenska att verbet böjdes i singular, trots att det efterföljande subjektet stod i plural. Wesséns förklaring är att talaren i yttrandet inte hade klart för sig vilken numerusform som skulle komma hos subjektet (Wessén 1965b:122). Det fornsvenska predikats verbet rättade sig i regel efter predikativet, då subjektet var *pät* (1965b:124), men under den nysvenska perioden förändrades detta och verbet började istället rätta sig efter det formella *det*. Man föredrog: *i trädet satt det tio fåglar* hellre än: *i trädet sutto tio fåglar*. Detta var enligt Wessén sannolikt en bidragande faktor till *det*-konstruktionens stora utbredning (1965b:64).

Det fornsvenska predikatet kunde omfatta subjektet genom sin böjning. Därmed behövde subjektet inte vara explicit utsatt, då det ingick i verbets form. Falk (1993) menar att ökningen av expletivt *det* berodde på dessa verbböjningars försvinnande, vilket Falk beskriver som att inflektionsparametern¹ förlorade sin styrning (Falk 1993:266f.). Subjektet kunde alltså inte längre identifieras av verbböjningen. Detta menar Falk skapade ett behov av formellt subjekt.²

2.2.2. *Emfatisk utbrytning och presentering*

Eftersom det fornsvenska predikatet kunde omfatta subjektet genom sin böjning, behövde subjektet inte vara explicit utsatt. Ofta lades dock ett obetonat, anaforiskt

¹ Begreppet inflektionsparameter används inom P&P-teorin i generativ grammatik, vilken Falk ansluter sig till. P&P står för *princip och parameter*, och i teorin antas att olika språk följer olika sådana. Inflektionsparametern innebär här att syntaxen styrs av verbböjningen.

² Tidigare, när verbet kongruerade med subjektet, var *det* enligt Falk inget syntaktiskt subjekt, men ett *topic det* (Falk 1993:250ff.). Funktionen hos *topic det* var inte grammatisk men pragmatisk, för att presentera någonting nytt. Utifrån denna funktion menar Falk att steget till en bredare funktion av introduceringsart inte varit stort (1993:256 f.).

pronomen enklitiskt till verbet: ”Bär iak þäs vittni” (Wessén 1965b:216).³ Om man däremot satte pronomenet framför verbet, signalerade det emfas. Vad som är intressant är att betonade subjekt dessutom kunde förstärkas med ett trycksvagt proklitiskt *är* (1965b:217), alternativt placeras allra sist i satsen. Detta proklitiska *är*, skulle möjligtvis kunna jämföras med nuvarande emfatiska utbrytning (8a). Vid införande av ett nytt subjekt användes V1-ordföljd (alltså verbet först och subjektet sedan). I nysvenskan tillfogades sedan ett formellt subjekt, så att satsen antog den form av presenteringskonstruktion vi har idag.

Det anaforiska *þät* hade redan i fornsvenskan funktioner av att inleda en förklaring av något föregående: *vi såg en man komma emot oss; det var min bror*, och att företräda en kommande bisats som: *det var roligt att du kom* (1965b:61). Därmed kan man anta att presenteringskonstruktionen (eller den emfatiska utbrytningen – gränsen mellan dessa förefaller diffus) egentligen existerade mycket tidigt. Ansatser till emfatisk utbrytning går att finna långt tillbaka och var fullt utvecklad i den yngre fornsvenskan: *The twar iak, thet gjorde* (1965b:271).

2.2.3. Utveckling med vaga gränser

Man kan konstatera att *det* har gått från att vara ett demonstrativt pronomen till ett anaforiskt personligt pronomen, vilket fått en alltmer allmän riktning och slutligen blivit formellt. Det går att jämföra med rumsadverbet *þär* (där), vilket i några avseenden fick en liknande avbleknad betydelse och innebörd av formell hänvisning till situation. Detta fick genomslag i danskans *der* och engelskans *there*. Ordet *þät* kom i engelskan (*that*) att utveckla en tillhörighet till bisats som inledare istället för till huvudsatsens slutfält. Gränserna mellan alla dessa lägen, som exempelvis det demonstrativa och det formella *det*, är mer eller mindre tydlig. Wessén menar att formellt *det* förmodligen redan existerat i andra, liknande fall och utvecklats på analogisk väg (Wessén 1965b:65).

³ Att pronomenet varit obetonat är dock ett antagande som Wessén gör, möjligen med hänvisning till isländskan.

2.3. Systemisk-funktionellt perspektiv

I detta avsnitt förklaras inledningsvis hur man kan se på grammatik i ett funktionellt och i ett systemisk-funktionellt perspektiv (SFL), samt hur det systemisk-funktionella forskningsfältet ser ut med avseende på ideationell grammatik, där min studie positionerar sig.

Inom funktionell grammatik beskrivs hur språket fungerar och varför vi väljer att använda oss av en viss ordform, ordkombination eller grammatisk konstruktion. Bolander (2001) menar dessa val sker utifrån situation, yttrandesyfte, språkliga kunskaper, eget perspektiv på ämnet, uppfattning om mottagarens kunskap, attityd till innehåll och till mottagare, sinnesstämning och huruvida vi talar eller skriver (2001:13).

Teorin för den systemisk-funktionella lingvistik (SFL) grundades av M. A. K. Halliday och beskrivs i *An Introduction to Functional Grammar* (Halliday 1985; 1994; Halliday & Matthiessen 2004). Teorin är utformad för det engelska språket, men är rikligt tillämpad även i studier av de nordiska språken. En svensk introduktion är gjord av Holmberg & Karlsson (2006). Utgångspunkten är att lexikogrammatiken är ett betydelsebärande verktyg. För varje yttrande säger vi något om vår erfarenhet av världen, deltar i en social aktivitet och organiserar informationen. Dessa yttrandehandlingar definieras som tre metafunktioner: ideationell, interpersonell och textuell funktion (för begrepp se 3.1.) Metafunktionerna verkar i kontext såväl som i de språkliga yttrandena. Analyser enligt SFL sker därför utifrån kontextuella faktorer i samverkan, där kontexten realiseras i semantisk betydelse, som i sin tur realiseras i lexikogrammatik och ytterst i fonologi och ortografi. Syftet med teorin är att skapa en ny och djupare förståelse för språkets betydelse i språkanvändningen, där betydelser inte bara förklaras, men också anses kunna bidra till förändring och utveckling (Holmberg, Grahn och Magnusson 2014:10).

SFL används många gånger i kombination med andra metoder med sociokulturella förtecken, som diskurs- och verksamhetsanalys (Holmberg, Grahn och Magnusson 2014:11). Dock hävdar Holmberg, Grahn och Magnusson att det behövs svensk SFL-forskning som även täcker ren grammatik genom kartläggning av hur

systemiska processtyper realiseras grammatiskt (2014:27). Studier som utgår från svenska, grammatiska konstruktioner med SFL:s metod har mig veterligen inte gjorts, och därmed finns det inte heller några studier om ideationella system för *det*-konstruktioner. Heltäckande beskrivningar av grammatik finns däremot för engelskan, främst av Halliday (1985) och Halliday & Matthiessen (2004), men även av Morley (2000). Morley presenterar ett omfattande ramverk för att beskriva den engelska syntaxens struktur i ett SFG-perspektiv.⁴ Introduktionen täcker både ordklass- fras- och syntaktiska funktioner med fokus på det sistnämnda, där syntaktiska element beskrivs utifrån roller och komplexitet. Ett syfte är att beskriva syntaxens struktur som en grund utifrån vilken betydelsen sedan kan studeras (Morley 2000:2). Hur Morley och Halliday behandlar formellt subjekt redogör jag för och förhåller mig till med avseende på svenskan i nästa kapitel, i samband med att mina teoretiska och metodiska utgångspunkter presenteras.

3. Teoretiska och metodiska utgångspunkter

Med syftet att studera hur konstruktioner med formellt och egentligt subjekt beskriver världen, tillämpas den systemisk-funktionella grammatikens synsätt, begrepp och verktyg, utifrån Halliday (1985) och Holmberg & Karlsson (2006). Syftet gör den ideationella analysen passande, eftersom den fokuserar på hur språket konstruerar erfarenhetsmässig betydelse genom processer och deltagare, den så kallade *transitiviteten* (se 3.2.) Till skillnad från många andra tillämpningar av SFG, analyserar jag en specifik grammatisk konstruktion istället för ett specifikt text-sammanhang. Därmed antar jag ett perspektiv som förenar både grammatik och SFG, där den grammatiska konstruktionen är min utgångspunkt och analysen sker enligt SFG:s metod. Analysen utgår alltså från en specifik form och beskriver dess

⁴ SFG står för Systemic Functional Grammar, vilket ofta används synonymt med SFL. Skillnaden beskrivs i avsnitt (3.1.)

betydelse. Det är just detta gränssnitt som jag menar kan göra analysen intressant, då det grammatiska perspektivet vidgas med det betydelseriktade – det ideationella.

Jag har ovan presenterat en överblick av forskningsfältet inom den funktionella grammatikteorin SFL. I detta avsnitt redogör jag närmare för de teoretiska och metodiska utgångspunkterna och hur jag i avseenden som är relevanta för analysen förhåller mig till främst Halliday (1985) och Holmberg och Karlsson (2006), men även Morley (2000). Då utgångspunkterna inom SFL sammanflätar och spänner över både teori och metod, ryms de här i samma kapitel.

3.1. Funktionella system

Genomgående för den funktionella grammatiken är att man tar utgångspunkt i betydelsen, snarare än i formen. Michael Hallidays intention var att utveckla ett alternativ till transformationsgrammatiken, som kunde bidra till förståelse för mekanismerna bakom språkutveckling (Holmberg & Karlsson 2006:10). Traditionen går vanligtvis under namnet SFL (Systemic Functional Linguistics), men ibland används SFL synonymt med SFG (Systemic Functional Grammar). Den senare benämningen syftar mer specifikt på grammatik och är därför den benämning jag fortsättningsvis kommer att använda mig av.

Den systemiska teorin ser språkbruket som att göra val i olika betydelsemässiga system (Halliday 1985:xiv). Dessa system beskrivs som de tre metafunktionerna: den *interpersonella*, den *ideationella* och den *textuella*. Den *interpersonella* funktionen handlar om att formulera sig gentemot en mottagare genom en viss språkhandling som uppmaning, påstående, erbjudande eller fråga. Detta görs på ett visst sätt som kan signalera närhet/distans eller grad av sannolikhet eller förpliktelse (Holmberg & Karlsson 2006:28). I det *ideationella* systemet uttrycks vår erfarenhetsmässiga uppfattning av världen och vårt perspektiv, genom betoning av någon särskild omständighet och framställning av deltagare med olika roller i processer (se 3.2.). Dessa bilder av världen fogas samman genom logiska relationer som kallas satskomplex, där fria, bundna och inbäddade satser fungerar tillsammans (2006:27 f., 116 f.). I det *textuella* systemet organiseras och förbinds informationsflödet i tema och rema, där tema är yttrandets utgångspunkt och rema är ny

information (2006:143f.). När man uttrycker sig språkligt gör man val i de tre systemen. Fysiska uttryck (här avses talspråklig kommunikation) bildar en lexikogrammatik – det vill säga ord och meningar. Lexikogrammatiken realiserar den betydelse man vill uttrycka och betydelsen relaterar i sin tur till en kontext av relationer, verksamhet och kommunikationssätt. Dessa språkliga områden kallas för skikt, där de tre metafunktionerna antas fungera (Holmberg & Karlsson 2006:21). Tablå 1 demonstrerar sambandet mellan skikt och metafunktioner, och de två pilarna visar hur skikten utgår från och bygger varandra i alla tre systemen.

Tablå 1. Relationer mellan skikt och metafunktioner.

	kontext	betydelse	lexikogrammatik	fysiska uttryck
interpersonellt			→	
ideationellt				
textuellt			←	

3.2. Den ideationella metafunktionen

Processer är den ideationella metafunktionens centrala begrepp. Genom dem beskrivs hur världen förhåller sig, genom dess typ (verbgrupp), dess deltagare (nominalgrupp) och dess omständigheter (adverbialgrupp/prepositionsfras) (Halliday 1985:101, Holmberg & Karlsson 2006:74). Detta system kallas *transitivitet* och demonstrerar hur språket erfarenhetsmässigt beskriver världen (se även Halliday & Matthiessen 2004:170ff.). Processen realiseras lexikogrammatiskt, nästan alltid genom verb:

- (9) a. Regnet piskade takpannorna.
 b. Vi skulle spela färdigt matchen.

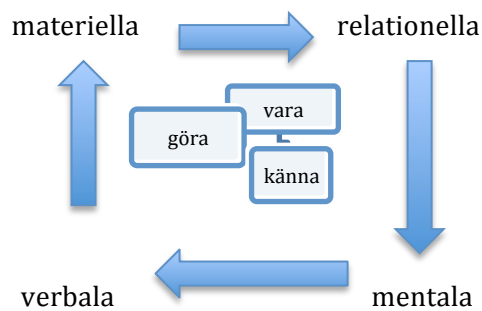
Processen realiseras inte nödvändigtvis av det finita verbet. Det är den innehållsliga kärnan som utgör processkärnan. När det finns flera verb som i (9 b) är det därför huvud verbet *spela* som utgör kärnan och inte hjälp verbet *skulle*. (Holmberg & Karlsson 2006:77). Processkärnan förbinder och bestämmer den betydelsemässiga

relationen mellan processens *deltagare*. Den deltagare som processen vanligtvis utgår ifrån kallas *förstadedeltagare* och den deltagare som eventuellt berörs av processen kallas *andradeltagare* (Holmberg & Karlsson 2006:75). I (9 a) är *regnet* förstadedeltagare och *takpannorna* andradeltagare. Deltagarna realiserar ofta av en nominalgrupp, vilken består av substantiv (10 a) och/eller adjektiv (10 b) (Halliday 1985:102, Holmberg & Karlsson 2006:25). Enligt Halliday kan deltagare även realiserar av en prepositionsfras (10 c) och en infinitivfras (10 d) (engelska motsvarigheter till exemplen finns i Halliday 1985:109, 116, 119, 124).

- (10) a. Sara är klok.
 b. Sara är klok.
 c. Berättelsen handlar om en fattig herdepojke.
 d. Den svåraste uppgiften var att gå över floden.
 e. Kalle insåg att han var i en stor stad.

När det är fråga om en hel sats som i (10 e) ses denna snarare som en *projektion*, det vill säga att en sats länkar till en annan sats i form av anföring eller rapportering (Halliday 1985:230). Sådana projektioner beskrivs av Holmberg & Karlsson (2006) just som anförda satser med samma funktion som en deltagare (2006:97ff.). Jag anser att satser som i (10 e) fungerar som deltagare. Halliday menar att en sådan sats snarare representerar ett ”faktum” än en ”sak” och kan ingå som deltagare i en del processer (Halliday 1985:108), vilket jag återkommer till i avsnitt (3.3.). Likaså menar jag att infinitivfraser (10 d) kan realisera deltagare. Enligt Halliday kan deltagare realiserar av en verbfras med nominal funktion som *crossing the river* (Halliday 1985:116), vilket i svenskan motsvaras av infinitivfrasen i (10 d).

Holmberg och Karlsson räknar med fyra grundläggande processtyper: *materiella*, *mentala*, *verbala* och *relationella* (Holmberg & Karlsson 2006:79). Halliday räknar med ytterligare två processtyper i gränssnitten: *beteendemässiga* på gränsen mellan materiella och mentala, och *existentiella* på gränsen mellan relationella och materiella (1985:128 ff.). Processtyperna förklaras och demonstreras i text och tablåer nedan.

Figur 1. Indelning av processtyper enligt Holmberg & Karlsson (2006).

Materiella processer uttrycker en aktion som är en yttre förändring/händelse i världen. Processens förstadeltagare kallas *aktör* och eventuell andradeltagare som berörs av processen, då denna realiserar av ett transitivt verb, kallas *mål* (Holmberg & Karlsson 2006:80). Passiva satser kan innehålla enbart mål. Andradeltagaren kan ibland, istället för mål, vara *utsträckning*, det vill säga en förlängning av processen som specificerar betydelsen, ofta i obestämd form: vi tvättade *fönster*. Mål och utsträckning förekommer inte i samma process. Däremot kan *mottagare*, det som i satsanalysen benämns som indirekt objekt (2006:83f.), förekomma tillsammans med mål eller utsträckning. En process med mål och mottagare, samt en process som realiserar av ett passivt verb, demonstreras i tablå 2 nedan. I den passiva konstruktionen finns ingen aktör. Meningarna i tablåerna nedan är delvis hämtade ur mitt material.

Tablå 2. Materiella processer.

FÖRSTADELTAGARE (aktör)	MATERIELL PROCESS	ANDRADELTAGARE (mål, mottagare)
samhället	skapar	former
man	(kan) sätta ut	mat åt de döda
	sätts ut	mat åt de döda

Mentala processer är inre, perceptuella skeenden som realiserar av verb som *känna*, *tänka*, *lyssna*, *hoppas* och *älska*. Förstadeltagaren kallas för *upplevare* och andradeltagaren för *fenomen*. När fenomenet är en anförd sats, ses processen som en länk till den andra satsen, fenomenet. Holmberg och Karlsson (2006) definierar en

anförd sats som *motsvarande fenomen*, genom vilken den mentala processen bildar ett satskomplex (2006:86f.), och definitionen förklaras av att den anförda satsen betydelsemässigt liknar ett fenomen. Jag följer här Holmberg & Karlssons definition. Nedan visas mentala processer med fenomen respektive anförd sats motsvarande fenomen.

Tablå 3. Mentala processer.

FÖRSTADELTAGARE (upplevare)	MENTAL PROCESS	ANDRADELTAGARE (fenomen, motsv fenomen)
barnen	älskar	glass (fenomen)
barnen	tycker	att glass är gott [anförd sats]

Verbala processer är skeenden som kommuniceras verbalt. De ligger på gränsen mellan mentala och materiella, eftersom talet kan ses som en yttre och inre process samtidigt. Förstadedeltagaren är *talaren* och andradeltagaren kan vara *utsaga*, *lyssnare* eller *talmål*, beroende på vad som fokuseras. En verbal process kan även innehålla en indirekt anföring, vilket Holmberg och Karlsson (2006) definierar som anförd sats *motsvarande utsaga* (Holmberg & Karlsson 2006:99,137). Tablå 4 visar ett exempel på en verbal process, där både lyssnare och motsvarande utsaga finns som andradeltagare.

Tablå 4. Verbala processer.

FÖRSTADELTAGARE (talare)	VERBAL PROCESS	ANDRADELTAGARE (lyssnare, motsvarande utsaga)
KPI	berättar	för oss hur mycket dyrare det har blivit att leva

Relationella processer beskriver sakförhållanden, relationer mellan deltagare eller en deltagares existens. En relationell process kan vara *attributiv*, *identifierande* eller *existentiell* (Holmberg & Karlsson 2006:89). Den *attributiva* relationella processen beskriver *bärarens* egenskaper – dess *attribut*. Den *identifierande* pekar ut sin förstadedeltagare och tillskriver denne ett *värde* – en identitet. Skillnaden gentemot

den attributiva processen är att attributet endast är ett av flera möjliga kännetecken, medan den identifierande sätter ett likhetstecken mellan den utpekade och värdet. Därmed kan deltagarna i den identifierande processen byta plats med varandra, vilket de inte kan i den attributiva, med mindre än att betydelsen ändras (2006:90).

Existentiella processer uttrycker en enda deltagares existens, vanligtvis med verb som *finnas*, *sitta* och *stå* (2006:90). Till skillnad från Holmberg & Karlsson ser Halliday denna processkategori som separerad från de relationella, genom att den realiserar av konstruktioner med det formella subjektet *there* och kan representera materiell aktivitet, det vill säga yttre händelser som beskrivs med *there*-konstruktionen: *there was an old woman tossed up in a basket* (Halliday 1985:130). I likhet med Holmberg & Karlsson (2006) låter jag kategorin rymmas under den relationella, samtidigt som jag till stor del antar Hallidays syn på hur kategorin utmärker sig. Relationella processer och dess deltagare visas i tablå 5 och med exempel i tablå 6 nedan.

Tablå 5. Relationella processer utifrån Holmberg och Karlsson (2006:89).

FÖRSTADELTAGARE	RELATIONELL PROCESS	ANDRADELTAGARE
bärare	attributiv	attribut
utpekad	identifierande	värde
existerande	existentiell	

Tablå 6. Relationella processer med exempel.

FÖRSTADELTAGARE (bärare)	ATTRIBUTIV PROCESS	ANDRADELTAGARE (attribut)
att utbilda sig	är	dyrt
FÖRSTADELTAGARE (utpekad)	IDENTIFIERANDE PROCESS	ANDRADELTAGARE (värde)
Stockholm	är	Sveriges huvudstad
FÖRSTADELTAGARE (existerande)	EXISTENTIELL PROCESS	
många bäckar	finns	

3.3. Expletiver i SFG

Hur kan man utifrån SFG analysera satser som konstrueras med formellt subjekt? I detta avsnitt redogör jag främst för Hallidays analyser och hur jag förhåller mig till dem, men några relevanta punkter hos Morley (2000) kommer även att lyftas in. Anledningen till att jag presenterar engelska analyser är att konstruktioner med expletiver inte tas upp i den svenska introduktionens beskrivning av transitivitet.⁵

Engelskan har två formella subjekt, *it* och *there*, vilka används i olika syntaktiska kontexter. Halliday tar upp följande konstruktioner (Halliday 1985:102, 111, 130):

- (11) a. It's raining.
b. There was a storm.
c. It worries me that there's no-one there.

Gemensamt för expletiverna i (11 a) och (11 b) är att de ses som icke analyserbara, då de inte representerar någon ideationell betydelse. I (11 a) anses processen inte vara möjlig att dela upp i komponenter. Det är endast en process, utan deltagare, och därmed görs ingen analys av processen (Halliday 1985:102). I (11 b) analyseras endast *was* och *a storm*, men inte *there*. Hallidays motivering är att *there* inte har en ideationellt representerande funktion, men finns där på grund av behovet av ett subjekt (Halliday 1985:130). Halliday beskriver att subjektet behövs interpersonellt för att klargöra meningstyp, eftersom skillnaden mellan meningstyper som till exempel påstående- och frågesatser realiseras av subjektets och verbets ordningsföljd (Halliday 1985:90, 130).⁶ I konstruktioner med *it* och postponerad bisats (11 c) skiljer sig Hallidays ideationella analys från de andra två, genom att både *it* och

⁵ Holmberg & Karlsson tar upp *det*-konstruktioner med postponerad sats i beskrivningen av interpersonell grammatik: *det är troligt att hon kommer, det händer att hon kommer, det är önskvärt att hon kommer*. Interpersonellt uttrycker konstruktionerna modalitet (sannolikhet, vanlighet och förpliktelse) (Holmberg & Karlsson 2006:70).

⁶ I talspråk kan meningstypen även klargöras av intonationen, vilket medför att subjektet då inte alltid behöver vara uttryckt (Halliday 1985:90).

bisatsen i detta fall ses som en och samma deltagare. Se analyserna av (11 b) och (11 c) nedan:

Tablå 7. Hallidays analys av konstruktioner med expletiver (Halliday 1985:111, 131).

FÖRSTADELTAGARE (existerande)	EXISTENTIELL PROCESS
a storm	was

FÖRSTADELTAGARE (upplevare)	MENTAL PROCESS	ANDRADELTAGARE (fenomen)
me	worries	it, that there's no-one there

Att *it* ingår i analysen av (11 c) kan möjligtvis vara en effekt av att bisatsen (*that there's no-one there*) ses som en *inbäddning* som fungerar som egen deltagare i form av ett faktum. En inbäddad sats har visserligen både subjekt och finit, men uttrycker inte någon självständig process utan fungerar som nominalisering och deltagare i en annan process, vilken ovan är *it worries me* (Holmberg & Karlsson 2006:120).⁷

Satser kan enligt Halliday även projiceras opersonligt av mentala (12 a), verbala (12 b) och relationella (12 c) processer (Halliday 1985:243f.). I dessa fall finns ingen deltagare i form av talare eller upplevare som utför projektionen, vilket är skälet till att projektionen beskrivs som opersonlig.

- (12) a. it is thought that
 b. it is said that
 c. it is obvious that

I fallen (12 a, b) ser Halliday *it* som platshållare och låter det inte ingå i processens analys (1985:244). I (12 c) ses det faktum som i exemplet förkortas med *that* som en inbäddning som realiserar en deltagare, liksom i (11 c).

⁷ Inbäddningen i (11 c) representerar ett faktum som kan föregås av ett substantiv (fact noun): *the fact that no-one's there*. Detta faktum bäddar in satsen och får den att fungera som en egen nominalisering. Satser som inte kan föregås av ett *fact noun*, som till exempel tankar och verbala anföringar, ses istället som projektioner (egna processer), i vilka Halliday inte analyserar *it* som en deltagare (Halliday 1985:244ff.).

Jag har inte ansett att det finns tillräckliga skäl att skilja på funktioner av expletivt *det* i analysen av de svenska konstruktionerna motsvarande (12), då samtliga enligt SAG (1999) är expletiva och därmed inte refererar till något led eller till ett substantiv som tolkas in före satsen. Oavsett om *det* tas med explicit eller ej, ger analysen av processen ett fullgott ideationellt perspektiv.

När bisatser står som postponerade led ser jag att dessa realiserar deltagare i relationella processer. I mentala och verbala processer har dessa en deltagande funktion och benämns som *anförd sats*. Exempel (13) visar mina analyser av svenska konstruktioner motsvarande de engelska i (12). I de mentala och verbala (13 a, b) ser jag bisatserna⁸ som anförda satser. I den attributiva relationella (13 c) ser jag bisatsen som bärare och som nominaliserad, inbäddad sats. I exemplet analyseras inte expletivt *det*, men bisatserna analyseras alltså som om de har olika deltagande funktioner.

- (13) a. Det anses nu fullt möjligt att få ner bisulfittprocenten till 0- före kokningen.
 b. Det har sagts att det var lätt i vallokalen i år.
 c. Det är uppenbart att USA ligger närmast till denna framtidsvision.

Tablå 8. Processer med opersonlig projicering.

FÖRSTADELTAGARE (upplevare)	MENTAL PROCESS	ANDRADELTAGARE (motsv fenomen) [anförd sats]
	anses	fullt möjligt att få ner bisulfittprocenten till 0- före kokningen

FÖRSTADELTAGARE (talare)	VERBAL PROCESS	ANDRADELTAGARE (motsv utsaga) [anförd sats]
	(har) sagts	att det var lätt i vallokalen i år

⁸ Det postponerade ledet i (13 a) är en satsförkortning: *det anses nu [att det är] fullt möjligt att...* och analyseras därmed som anförd sats. Satsförkortningen har i sin tur ett postponerat led (se även exempel 26 i resultatet).

FÖRSTADELTAGARE (bärare)	ATTRIBUTIV PROCESS	ANDRADELTAGARE (attribut)
att USA ligger närmast denna framtidsvision	är	uppenbart

I existentiella *there*-konstruktioner låter Halliday inte heller *there* ingå som deltagare i processen, såvida det inte bär på en rumsbetydelse (jämför 14 a och 14 b).

- (14) a. There is a fly in my soup.
 b. There is your father.
 c. There are flies.

FÖRSTADELTAGARE (existerande)	EXISTENTEILL PROCESS	OMSTÄNDIGHET
a fly	is	in my soup
your father	is	there
flies	are	

I den existentiella processen i (14 a) ges ingen analys för *there*, eftersom det inte representerar något. I (14 b) är *there* inte expletivt, utan analyseras som en omständighet av rum som kontrasterar med *here's* (Halliday 1985:130). En lokativ (rumslig) omständighet finns även i (14 a), *in my soup*. I (14 c) finns till skillnad från (14 a, b) ingen omständighet. Betydelsen är endast att flugor finns, medan (14 b) istället uttrycker att en fluga är eller finns någonstans. Denna skillnad, där existensen i ena fallet har en lokativ omständighet och i det andra fallet saknar det, kommer att uppmärksammas närmare i avsnitt (4.5.), där jag redogör för omständighetens betydelse för existensens tolkning.

Enligt Morley är den existentiella konstruktionens syfte att, liksom i svenskan, presentera den nya referent som följer efter verbet, och verbet kongruerar då med det egentliga subjektet (Morley 2000:192):

- (15) a. There were books lying all over the floor, weren't there?
 b. There still remain several problems to be discussed.
 c. Several problems still remain to be discussed.

Morley jämför även existentiella *there*-konstruktioner (15 b) med icke existentiella former⁹ (15 c) (2000:192). Dock ser Morley att inte alla konstruktioner går att omkonstruera på ett acceptabelt sätt:

- (16) a. There seems to be some mistake.
 b. *Some mistake seems to be.
 c. Suddenly there was an enormous explosion.
 d. *Suddenly an enormous explosion was.

Exempel (16 a) och (16 c) går inte att formuleras som (16 b) och (16 d). Detta menar Morley pekar på att det i (16 a) och (16 c) är fråga om presenteringsfunktion (*presentational device*) (2000:192). Ett sätt att förklara problemet skulle enligt Morley kunna vara att betrakta det egentliga subjektet, då det följer på verbet *be*, som ett komplement till verbet, men han väljer att se både *there* och det postverbala, nominala elementet som subjekt i samma domän.¹⁰ Dock ses dessa led inte som jämlika subjekt; det formella *there* ses som huvudord och det postverbala nominala ledet ses som komplement till *there* med en funktion av identifiering. Det formella subjektet kräver därmed det postverbala, nominala ledet för att identifiera dess beskaffenhet och därigenom fullborda den existentiella betydelsen. (2000:192). Halliday menar som sagt att *there* i dessa konstruktioner inte representerar någonting alls, utan endast finns för att det krävs ett subjekt (Halliday 1985:130).

Att jag inte ger formellt *det* någon analys i svenskan, medför att processerna i de flesta fall har samma analys av deltagare, oavsett om de konstrueras med formellt subjekt eller om det formella subjektet tas bort (med något undantag, se exempel 20 i resultatet). Det egentliga subjektet, eller det postponerade led som jag inkluderar i samma domän som egentligt subjekt, ser jag alltid som en deltagare eller som en sats med en deltagande funktion (se kommentarer till tablå 8 ovan).

⁹ Morley definierar troligtvis (15 c) som icke existentiell i den mening vi talar om presenteringskonstruktion, där formellt *there* motsvarande svenskans formella *det* ingår.

¹⁰ Att expletiven och det postverbala ledet ses som element inom samma domän kan jämföras med Hallidays analys av expletivt *it* som deltagare i samma domän som fenomen i tablå 6.

Nedan ges ett exempel på hur en aktiv sats med infinitivfras som förstadeltagare analyseras som process (17 a), samt hur en passiv sats, som saknar förstadeltagare, analyseras (17 b). I analysen tar jag fasta på infinitivfrasens nominala funktion (SAG 3:562, Halliday 1985:116), vilket innebär att jag benämner den som en deltagare. Båda meningarna visar konstruktioner med formellt och egentligt subjekt. Tabblån nedan visar analysen av exempel (17) och ska därmed ses som en del av exemplet, i likhet med hur de fortsatta analyserna i resultatet ser ut. En närmare beskrivning av analyser ges i resultatbeskrivningen.

(17) a. Det kostar ca 20 kronor att få nya blad.

b. Det behöver byggas många lägenheter.

FÖRSTADELTAGARE (bärare)	PROCESS (attributiv)	ANDRADELTAGARE (attribut)
att få nya blad	kostar	20 kronor

FÖRSTADELTAGARE (aktör)	PROCESS (materiell)	ANDRADELTAGARE (mål)
	(behöver) byggas	många lägenheter

3.4. Material

Materialet för denna studie är hämtat ur Språkbankens korpus Talbanken, som utgörs av skriven svenska. Texterna insamlades under några språkliga projekt i Lund under 1970-talet och är av varierad art. Den grammatiska uppmärksningen av Talbankens textmaterial har letts av Ulf Teleman (se Teleman 1974), vilket sannolikt gör denna tillräckligt enhetlig med SAG (1999), samtidigt som Talbanken innehåller en för studien mer rimlig textmängd än större korpusar. Talbanken innehåller drygt 96.000 tokens, som genererar 378 meningar med formellt och egentligt subjekt. En nackdel kan tänkas vara att texterna är något föråldrade och givetvis inte reflekterar språkets totala bruk. Resultatet ska därmed inte ses som heltäckande, utan som en demonstration av vilka konstruktioner som utifrån materialet är vanliga och hur dessa fungerar. Dock är det möjligt att den snäva konstruktion jag undersöker inte manifesterar sig alltför annorlunda i andra typer av

material, och därmed anser jag det möjligt att ändå våga dra slutsatser utifrån Talbanken.

3.4.1. Avgränsning och sökning

De konstruktioner jag valt att undersöka har beskrivits i avsnitt (2.1.2) om formellt subjekt i satser med egentligt subjekt. Dessa är:

- presenteringskonstruktioner (18 a)
- passiva satser med transitiva verb (18 b)
- konstruktioner med postponerad infinitivfras (18 c) och bisats (18 d)

- (18) a. Det finns en lång tradition i vårt land.
b. Det krävs en ny livssyn.
c. Det är för besvärligt att gifta sig.
d. Det är väsentligt att dessa ting diskuteras öppet.

Exempelmeningarna i (18) är tagna ur materialet och konstruktionerna har förklarats i avsnitt (2.1.2., 2.1.3.). Anledningen till att jag har valt att inkludera konstruktioner med postponerade led (18 c, d), är att dessa led är mycket lika egentliga subjekt och har i Talbankens grammatiska uppmärkning även kategoriserats som det.

Jag har även avgränsat analysen till att endast gälla den ideationella meta-funktionen. Dock realiserar konstruktionerna även textuell och interpersonell betydelse, vilket är omnämnt i avsnitt (2.1.3. och 3.3), men alltså inte tas upp närmare i denna studie.

När man ska söka på grammatiska konstruktioner i Språkbanken finns det flera valmöjligheter. Om man är intresserad av syntax och meningsbyggnad, ligger dependensrelationer i utökad sökfunktion närmast till hands. Efter övervägande av olika alternativ har jag valt att söka på endast egentligt subjekt. Fördelen är att jag då fått variation i ordföljd, samt att alla satser också innehåller formellt subjekt. Att enbart söka på formellt subjekt har inte varit givande, eftersom träffarna då innehållit alla former av konstruktioner med expletiver, många utan egentliga

subjekt. Att söka på ordningsföljder som exempelvis formellt subjekt + verb + egentligt subjekt har inte heller varit att föredra, då det bara skulle ge deklarativa satser. Att söka enbart på egentligt subjekt var alltså det optimala för min undersökning.

3.5. Tillvägagångssätt

Sökningarna gav 378 träffar med meningar innehållande konstruktioner med formellt och egentligt subjekt. Meningarna lades in i ett excelark, där de annoterades med information om processtyp och konstruktionstyp. För annoteringen av processtyp gjordes transitivetsanalyser av samtliga meningar. Fördelningen av processtyper redogörs för i avsnitt (4.1.). Meningarna har även annoterats med annan information som jag funnit relevant att undersöka, som det postverbala ledets form, presenteringskonstruktionernas verbtyp, omständigheter och abstrakta och konkreta substantiv. Svårkategoriserade exempel kommer att redogöras för och diskuteras i kapitel 5, efter resultatbeskrivningen.

4. Resultat

Transitivetsanalysen lyfter fram konstruktionstypernas och processtypernas sätt att beskriva världen. Resultatet av denna analys besvarar därmed min första frågeställning. Resultatet presenteras med utgångspunkt i konstruktionerna med presentering, passiver och postponerade led. Jag redogör för hur processtyper fördelar sig på var och en av dessa konstruktioner, samt hur de är relaterade till konstruktionerna. Med andra ord visar analysen vilka skeenden som konstruktionerna beskriver och är relaterade till. Nedan beskrivs samtliga processers fördelning i materialet, samt hur de fördelar sig på konstruktionstyper, men först en tabell som enbart visar antalet konstruktionstyper.

Tabell 1. Fördelning av konstruktionstyper

Presentering	131
Passiv	33
Postponerade led	214
Totalt	378

Tabell 1 visar att majoriteten av konstruktionstyper är postponerade led, följt av presenteringskonstruktioner och till sist ett mindre antal konstruktioner med passiv. Vad som generellt sett skiljer presenteringskonstruktioner från konstruktioner med postponerade led är det egentliga subjektets och det postponerade ledets form, som i presenteringar är nominalfras och i postponerade led är infinitivfras eller sats.

4.1. Fördelning av ideationella processer

Materialet innehåller 378 ideationella processer som realiserar av konstruktioner med formellt och egentligt subjekt. Antalet processer är likvärdigt med antalet meningar i materialet, vilket innebär att varje mening rymmer en process som realiserar av en konstruktion med formellt och egentligt subjekt. Processerna som analyserats är de som allra närmast omfattar det formella subjektet. I tabellen nedan redovisas den totala distributionen av processtyper. Tabellen visar att relationella processer är överlägset mest frekventa. Närmast följer materiella processer, sedan verbala och på sista plats mentala, som är mycket ovanliga i materialet.

Tabell 2. Fördelning av processtyper.

relationella	340
materiella	14
verbala	15
mentala	9
Totalt	378

Eftersom de relationella processerna är mest frekventa, upptar deras beskrivning det största utrymmet i transitivitetanalysen. De relationella processerna är indelade i tre underkategorier: existentiella, attributiva och identifierande (se avsnitt 3.2.).

Gemensamt för dem alla är att de uttrycker hur saker förhåller sig, vanligtvis genom verb som *vara*, *ha ligga* och *finnas*. Fördelningen av relationella processer visas i tabell 3.

Tabell 3. Fördelning av relationella processer.

Process	Antal
attributiva rel. processer	197
existentiella rel. processer	128
identifierande rel. processer	15
Totalt	340

Tabell 3 visar att attributiva processer utgör en majoritet bland de relationella. Existentiella processer är inte heller ovanliga, medan identifierande processer är mycket ovanliga. Vad fördelningen av processtyper har att säga om konstruktioner med formellt och egentligt subjekt redovisas i den senare sammanfattningen av transitivtetsanalysen (4.6). Tabell 4 ger en översikt av hur processtyperna fördelar sig på de grammatiska konstruktionerna:

Tabell 4. Processtypers fördelning på konstruktionstyper.

PROCESSTYP	PRESENTERING	PASSIV	POSTPONERADE LED
attributiva rel.	3	8	186
existentiella rel.	128		
identifierande rel.			15
materiella processer		11	3
mentala processer		2	7
verbala processer		12	3
Totalt	131	33	214

I konstruktionerna med passiv varierar det egentliga subjektet mellan att vara en sats, en infinitivfras eller en nominalfras och även processtyperna varierar mest. Den konstruktionstyp vars processmönster är mest enhetligt är presenteringskonstruktioner, som nästan uteslutande realiserar existentiella processer. De tre attributiva som jag ändå bedömt som presenteringar är av avvikande karaktär, vilket kommer att visas. En närmare beskrivning av respektive konstruktionstyp och vad som funktionellt utmärker dem följer härnäst.

4.2. Presenteringskonstruktioner

Presenteringskonstruktionerna realiserar nästan enbart existentiella relationella processer, men även en några få attributiva relationella. I detta avsnitt redogörs för dessa två processtyper i presenteringar, med störst utrymme för de existentiella.

4.2.1. *Presentering med existentiella relationella processer*

En existentiell relationell process utmärker sig genom att den endast har en enda deltagare, den existerande. Den existerande utgörs av en nominalgrupp och realiserar syntaktiskt som egentligt subjekt. De flesta processerna har *finnas* som processverb, vilket tabell 5 visar.

Tabell 5. *Processverb i existentiella processer.*

existera	2
finnas	101
förekomma	1
gå	1
hända	1
komma	2
ligga	1
råda	6
samlas	1
ske	1
stå	1
uppstå	6
vara	4
Totalt	128

De existerande i processer som realiserar av verbet *finnas* är konkreta substantiv eller abstrakta fenomen i obestämd form. En översikt över dessa finns nedan i tabell 6, som visar att fördelningen av konkreta och abstrakta substantiv är relativt jämn. I tabellen ingår även två processer som realiserar av verbet *existera*, vilka jag

inkluderat med anledning av att *finnas* och *existera* är tämligen lika varandra i betydelse, jämfört med andra verb i existentiella processer.

Den största delen av konkreta substantiv står i plural, vilket demonstrerar att existentiella processer som gäller ren existens i materialet ofta handlar om generaliserade grupper eller föremål: *människor, invandrare, städer, ettöringar, valsedelsblanketter*. Abstrakta substantiv kan vara nominaliseringar av mänskliga förehavanden som *strävanden* och *dragning*, eller ord som uttrycker relationer av sakförhållanden som *tendens, samband, sätt* och *anledning*.

Tabell 6. Existentiella processer med *finns*.

Processverb	Existerande
finnas, existera	konkreta: 59 abstrakta: 44
Totalt	103

Exempel (19) visar hur processer med *finnas*, *uppstå* och *komma* har analyserats:

- (19) a. Det finns många fördomar.
b. Det uppstår därför kvinnobrist.
c. Hur många invandrare finns det i Sverige?
d. Det kommer in grus i dubbhålet.

DELTAGARE (existerande)	EXISTENTIELL PROCESS	OMSTÄNDIGHET
många fördomar	finns	
kvinnobrist	uppstår	
hur många invandrare	finns	i Sverige
grus	kommer (in)	i dubbhålet

Verben *uppstå* och *komma* i (19 b, d) har en dimension av materialitet som innebär en förändring. Jag har här följt Hallidays analys att det engelska *arise* ingår i existentialverben, liksom *came* i *there came a big spider* (Halliday 1985:130). Existentiella processer kan alltså realiseras av intransitiva rörelseverb som uttrycker materiella skeenden (Bolander 2001:169). Vad som bestämmer existentialiteten är

just presenteringskonstruktionen med det formella subjektet. Materialet innehåller ett fåtal existentiella processer som till uttrycket har en mer tydlig materiell betydelse. Liksom Halliday, betraktar jag dem ändå som existentiella, som i (20 a), vilket uttrycker en yttre händelse. Om det formella subjektet tas bort blir processen istället materiell, vilket visas i (20 b). Formen påverkar här alltså processens analys.

(20) a. Det kommer in grus i dubbhålet.

DELTAGARE (existerande)	EXISTENTIELL PROCESS	OMSTÄNDIGHET
grus	kommer (in)	i dubbhålet

b. Grus kommer in i dubbhålet.

FÖRSTADELTAGARE (aktör)	MATERIELL PROCESS	OMSTÄNDIGHET
grus	kommer (in)	i dubbhålet

En process som förefaller tvetydig är (21):

(21) Det står ingenting nytt i boken.

FÖRSTADELTAGARE (existerande)	EXISTENTIELL PROCESS	OMSTÄNDIGHET
ingenting nytt	står	i boken

Oklarheten ligger här i processens till synes verbala betydelse, där *står* har en betydelse av 'står skrivet'. Verbala processer med formellt *det* realiseras vanligtvis av ett passivt verb och en anförd sats (se exempel 27 och även 31 a), men här realiseras den av det aktiva *står* i meningen 'står skrivet' följt av nominalfrasen *ingenting nytt*. Därmed har konstruktionen formen av presentering. Jag bedömer att processen är existentiell, då *står* även skulle kunna ersättas av *finns* (jämför dessutom likheten i: *det står ett ord i boken – det står ett träd i trädgården*).

Till sist har jag noterat att det finns en skillnad mellan olika presenteringskonstruktioner, nämligen att processerna i några fall har en omständighet (se exempelvis 19 c, d) och i andra fall inte (19 a, b). Presentering är alltså av två slag, där det ena presenterar referentens rena existens och det andra presenterar

referentens existens i en viss omständighet. Hur nödvändig denna omständighet kan anses vara för konstruktionen, utreds vidare i (4.5.).

4.2.2. *Attributiva relationella processer*

I materialet har jag även funnit ett fåtal icke existentiella processer i samma kategori som presenteringskonstruktioner. Dessa är attributiva relationella. Skälet till att jag ser dessa som presentering är att de har en syntaktisk form som mest liknar det, och att de ingalunda kan betraktas som konstruktioner med passiver eller med postponerade led. De attributiva processerna realiseras dock inte av några typiska presenteringskonstruktioner, eftersom verbuttrycken har ett transitivt innehåll som *gå på* och *gå åt* i betydelsen att något motsvaras i vikt. Det led som realiserar attributet kan därmed uppfattas som prepositionsobjekt, åtminstone i (22 a, b). Med anledning av verbuttryckens transitiva innehåll, anser jag att konstruktionerna bör betraktas som intressanta inom presenteringskategorin.

- (22) a. I Indien går det nära 6000 människor på varje läkare.
 b. Det går flera kvinnor på en man.
 c. Det går åt mindre vatten per spolning.

FÖRSTADELTAGARE (bärare)	ATTRIBUTIV PROCESS	ANDRADELTAGARE (attribut)
6000 människor	går	på varje läkare
flera kvinnor	går	på en man
mindre vatten	går (åt)	per spolning

Dessa processer ligger nära identifierande, genom att deltagarna på ett sätt kan anses motsvara varandra. I själva verket är de, åtminstone i (22 a, b), tillräckligt lika för att processen skulle kunna analyseras som både identifierande och attributiv. Anledningen till att jag bedömt processerna som attributiva är att processverben kodar en omständighet mellan deltagarna som i dessa fall innebär att bäraren förutsätter/vägs mot sitt attribut. Enligt Halliday kallas sådana processverb *circumstantial verbs* (*cost, last, concern, weigh*), och de kodar en relation av ett varande plus en omständighet mellan deltagarna (*be + matter*) (Halliday 1985:119).

Några omständighetsverb som exempelvis *last* och *take up* ligger på gränssnittet mellan attributiva och identifierande processer, men det är alltså den attributiva betydelsen av *väga* som avgjort min bedömning. Den relationella omständigheten är i (22) inte enbart kodad i verben utan även i attributens prepositioner.

4.2.3. *Sammanfattning av presenteringskonstruktioner*

Presenteringskonstruktionerna i materialet innehåller till största del existentiella processer, som oftast realiseras av verbet *finnas*. Existerande deltagare är kollektiva grupper, föremål, mänskliga förehavanden eller fenomen. Existentiella processer som realiseras av rörelseverb gäller framträdande fenomen eller förekommande skeenden och tillstånd. Konstruktionerna presenterar referenters rena existens eller referenters existens i en omständighet. Om formellt subjekt tas bort ur en existentiell process med ett materiellt verb, blir analysen istället materiell. På så vis har formellt subjekt en ideationell roll i presenteringskonstruktioner där det tillför existentiell betydelse. Konstruktionerna innehåller även ett fåtal attributiva processer som, med processverbens transitiva innehåll, får ses som speciella.

4.3. Konstruktioner med passiv

Konstruktioner med passivt verb kan realisera flera olika processtyper: materiella, mentala, verbala och attributiva relationella. Vad som avgör processen är oftast verbets semantik, men betydelsen skapas även i yttrandekontexten, vilket jag nedan kommer att visa. I konstruktionerna med passiv varierar det egentliga subjektets form, vilket kan anses vara relaterat till en samtidig rik variation av processtyper, se tabell 7.

Tabell 7. Deltagares form i konstruktioner med passiv

PROCESSTYP	nominalgrupp	sats
attributiva rel.	8	
materiella	7	4
mentala		2
verbala	1	11

Gemensamt för processerna i konstruktioner med passiv är att de endast har en andradeltagare,¹¹ vilken är det egentliga subjektets funktion. Verbala processer kan ha nominala deltagare såväl som projicerade satser och mentala har både satser och infinitivfraser. Nedan beskrivs materiella och attributiva processer tillsammans, eftersom jag avser att förklara hur några konstruktioner med passiv enligt min bedömning gränsar mellan att realisera dessa två typer.

4.3.1. *Materiella och attributiva processer*

Materiella processer uttrycker yttre händelser. Dessa realiseras genomgående av passiva verbformer (23) som ibland står med finita hjälpverb: (23 b, c):

- (23) a. Det föds flera barn än det antal människor som avlider.
 b. Samtidigt måste det skapas en rättvis fördelning av tillgångarna.
 c. Det behöver byggas många lägenheter under den närmaste 15-årsperioden.

FÖRSTADELTAGARE (aktör)	MATERIELL PROCESS	ANDRADELTAGARE (mål)
	föds	flera barn
	(måste) skapas	en rättvis fördelning
	(behöver) byggas	många lägenheter

Det-konstruktionerna bidrar här till att uttrycka processer av agentlösa skeenden (23), och med hjälp av temporala eller modala hjälpverb forma perspektiv på dessa skeenden (23 b, c). Något *måste/behöver göras* och något *har gjorts*. De materiella processer vars betydelse ligger närmast ett skeende i nuet är *det föds* och *det beräknas*. Skeendena framställs dock som abstrakta företeelser i världen – faktamässiga företeelser att hänvisa till i yttrandekontexten. En materiell process som jag anser gränsar till att vara attributiv realiseras med det passiva verbet *fordras*:

¹¹ Några av dessa är satser med en deltagande funktion (se exempel 26, 27).

- (24) a. Det fordras vidare att makarna varit gifta i 5 år för att hustrutilläggska kunna utgå.

FÖRSTADELTAGARE (aktör)	MATERIELL PROCESS	ANDRADELTAGARE (mål)
	fordras	att makarna varit gifta i 5 år

Eftersom *fordras* förutsätter att någon/något kräver någon/något har jag bedömt processen som materiell i form av fordran av ett specifikt tillstånd eller egenskap. Processen i (24) involverar inte direkt någon person, men implicerar ändå ett visst mått av mänsklig aktivitet i form av lagars upprättande och följande. Jag har här dragit gränsen mellan materiell och attributiv relationell vid verb som *fordras* och *krävas*, eftersom liknande verb i attributiva processer kodar en relationell omständighet mellan bärare och attribut (Halliday 1985:119 ff.). I konstruktioner med passiv finns dock bara en andradeltagare, och den attributiva relationen gäller då istället det perspektiv som genom *det*-konstruktionen skapas i förhållande *till* deltagaren – ett perspektiv där något är nödvändigt i ett sammanhang.

Då de passiva verben *fordras* och *krävas* kan tyckas vara helt synonyma, har kontexten avgjort min bedömning och gränsdragning. I (25 a) analyserar jag processen med verbet *krävas* som attributiv, eftersom den uttrycker ett relationellt behov av attribut snarare än en fordran av mål som i (24). I (25 b) uttrycker verbet *behövs* än mer tydligt att andradeltagaren är ett attribut snarare än mål. De passiva verben *fordras*, *krävas* och *behövas* demonstrerar härmed att när liknande omständigheter kodas i verb, bidrar kontexten till bestämningen av processtyp.

- (25) a. Det krävs en ny livssyn som tar hänsyn till biologiska realiteter.
b. Det behövs allt större doser för att framkalla effekt.

FÖRSTADELTAGARE (bärare)	ATTRIBUTIV PROCESS	ANDRADELTAGARE (attribut)
	krävs	en ny livssyn
	behövs	allt större doser

4.3.2. *Mentala processer*

Mentala processer är endast två till antalet och realiseras av den passiva verbformen *anses*:

- (26) a. Det anses nu fullt möjligt att få ner bisulfitprocenten till 0 – före kokningen.
 b. Det har alltid ansetts rätt och fint och på alla sätt acceptabelt att en kvinna stannar hemma för att sköta sitt hem och sin familj.

FÖRSTADELTAGARE (upplevare)	MENTAL PROCESS	ANDRADELTAGARE [anförd sats] motsv fenomen
	anses	fullt möjligt att få ner bisulfitprocenten till 0- före kokningen
	har ansetts	rätt och fint och på alla sätt acceptabelt att en kvinna stannar hemma för att sköta sitt hem och sin familj

Här motsvaras fenomenen av anförda satser som projiceras av process verbet *anses*. De anförda satserna är i själva verket satsförkortningar som representerar de fullständiga satserna *att det är fullt möjligt* respektive *att det är rätt och fint*. Adjektivfraserna innehåller i sin tur egna inbäddningar. Att meningarna ovan realiserar mentala processer är inte fullständigt självklart, eftersom de är jämförbara med attributiva relationella processer som realiseras av verb som *verkar (vara)* och *tycks (vara)*. Om analysen vore en attributiv process, skulle deltagarna analyseras annorlunda med infinitivfrasen (26 a) respektive bisatsen (26 b) som förstadedeltagare och adjektivfraserna som attribut. Jag har trots likheten ändå bedömt processerna i (30) som mentala, med motiveringen att *anses* – även då passiveringen avlägsnar förstadedeltagare – uttrycker mänskliga uppfattningar och åsikter i högre grad än *verkar* och *tycks*. Processen klargör alltså att skeendet involverar människors tyckande mer än beskriver hur ett sakförhållande verkar vara. Därför ser jag att de attributiva processerna snarare ligger i den projicerade, anförda satsen.

4.3.3. *Verbala processer*

Verbala processer är skeenden som kommuniceras – någon säger något:

- (27) a. Det har sagts att det var lätt i vallokalen i år.
 b. Det kanske också bör påpekas att vi fick vårt första kvinnliga statsråd först 1947.

FÖRSTADELTAGARE (talare)	VERBAL PROCESS	ANDRADELTAGARE [anförd sats]
	(har) sagts	att det var lätt i vallokalen i år
	(bör) påpekas	att vi fick vårt första kvinnliga statsråd först 1947

Att de verbala processerna uttrycks med *det*-konstruktioner med passivt verb utan någon agent, sätter fokus på det sagda. Det sagda utgörs av en anförd sats som projiceras av den verbala processen, dock inte av någon person. Därmed är projektionen opersonlig och kan uppfattas som ett uttalat faktum (Halliday 1985: 243). Passiva verb som realiserar verbala processer står vanligen tillsammans med ett temporalt eller ett modalt hjälpverb: *kunde fastslås*, *kunde konstateras*, *har hävdats*, *bör påpekas* och *förtjänar att upprepas*. Processerna uttrycker således uttalade faktum som ses som viktiga att belysa i yttandekontexten.

4.3.4. *Sammanfattning av konstruktioner med passiv*

Passiva konstruktioner beskriver agentlösa, faktamässiga och generella skeenden, ofta med hjälpverb som tillför skeendena olika perspektiv. Många materiella processer i materialet realiseras av just passiver. Betydelser av materiella och attributiva processer är att aktioner såväl som vissa tillstånd fordras, krävs och behövs, medan mentala och verbala processer uttrycker generella åsikter samt framhåller fakta.

4.4. Konstruktioner med postponerade led

De processer som är allra vanligast i konstruktioner med postponerade led är attributiva relationella. Av 214 processer är 186 attributiva och övriga identifierande, verbala, mentala och materiella. I tabell 8 beskrivs hur olika processtyper fördelar sig på de postponerade leden infinitivfras respektive sats. En del av processerna med deltagare i form av postponerade led har varit svårkategoriserade. Dessa är inkluderade som parenteser i det tabell 8, och lyfts fram för analys och diskussion senare i kapitel 5.

Tabell 8. Processtyper i konstruktioner med postponerade led.

Processtyp	Postponerad infinitivfras	Postponerad sats
attributiva rel.	96 (14)	73 (3)
identifierande rel.	6 (1)	2 (6)
materiella	1	2
mentala		7
verbala	1	2
Totalt	119	95

4.4.1. *Attributiva relationella processer*

En attributiv relationell process binder samman förstadedeltagaren, bäraren, med dess attribut. Attributet är en egenskap hos bäraren och realiseras genom en fras vars huvudord kan vara ett substantiv i obestämd form, eller ett adjektiv, men inte ett pronomen (Halliday 1985:115). De attributiva processerna realiseras oftast av konstruktioner med postponerad infinitivfras som i (28 a, c), men många även av konstruktioner med postponerad bisats, som i (28 b). Infinitivfrasen följer oftast på ett adjektiv som *realistiskt* i (28 a), men kan även följas på en nominalfras med substantiv i obestämd form som *regel* i (28 b) eller på ett omständighetsverb som *kostar* i (28 c):

- (28) a. I en skola för alla är det inte realistiskt att kräva samma prestationer av alla elever.
- b. Det är en elementär regel att den som har fritidsbåt också skall ha flytvästar i sådant antal att det räcker även för extrapassagerare.
- c. Det nya systemet gör att du redan i förväg vet vad det kostar att anlita läkare om du blir sjuk.

FÖRSTADELTAGARE (bärare)	ATTRIBUTIV PROCESS	ANDRADELTAGARE (attribut)
att kräva samma prestationer av alla elever	är	realistiskt
att den som har fritidsbåt också skall ha flytvästar i sådant antal att det räcker även för extrapassagerare	är	en elementär regel
att anlita läkare	kostar	vad

I exemplet skiljer sig processen med *kostar* från de två övriga, genom att verbet kodar en omständighet som en relation mellan deltagarna, vilket i detta fall innebär att bäraren förutsätter/kräver sitt attribut. Andra verb i relationella processer kodar ett *possessivt* varande eller ägande, vilket är fallet med de övriga exemplen med *är* ovan. Attributen realiseras ovan av en adjektivfras (28 a), en nominalfras (28 b) och ett interrogativt pronomen (28 c), vilka alla fungerar som bärarnas egenskaper. Det bör noteras att Halliday inte ser pronomen som ett möjligt attribut (1985:115). Troligtvis talar Halliday om personliga pronomen, vilka istället kan ingå som andradeltagare i andra icke-attributiva processer, men pronomenet *vad* kan rymmas inom samma kategori som substantiv med obestämd form.

Många attributiva processer med infinitivfraser har formen: *det är viktigt att*. De vanligaste adjektivattributen är *lätt*, *möjligt*, *omöjligt*, *svårt* och *viktigt*. Andra är *farligt*, *förbjudet*, *lämpligt*, *lätt*, *naturligt*, *orättvist*, *realistiskt*, *riktigt*. Dessa attribut visar att de attributiva processerna berättar om relevans, värdering och grad av svårighet, möjlighet och förpliktelse. Attribut hos satsformade skeenden gäller relevans men även ofta sannolikhet och vanlighet: *klart*, *osäkert*, *sällsynt*, *troligt*, *vanligt*, *uppenbart*. Attribut som är nominalfraser är mindre vanliga. Exempel på

sådana är *fördel, föreställning, försummelse, intresse, livsnödvändighet, orimlighet, regel, tillfällighet, uppfattning*. Bland dessa råder större semantisk variation, men det går att urskilja ett mönster där man ser att dessa processer i något högre grad gäller åsikter och värderingar. Verben i processerna är nästan alltid *är*, men kan även vara omständighetsverb som beskrivits ovan. Verben beskriver därmed oftast ett varande av en egenskap, men också ett förhållande av omständighet mellan deltagare eller till en deltagare.

4.4.2. *Identifierande relationella processer*

De identifierande relationella processerna har som förstadeltagare en utpekad och som andradeltagare ett värde. Den utpekade identifieras av sitt värde och de två deltagarna kan i satsen byta plats med varandra utan att betydelsen ändras (Holmberg & Karlsson 2006:90). Så kan (29 a) även uttryckas som: *att myntreformen inte ska leda till prisändringar är riksdagens avsikt*. Betydelsen blir densamma. De identifierande processerna är ovanliga i materialet, endast fjorton till antalet. De flesta konstrueras med *är/blir* följt av nominalfras och en postponerad bisats (29 a) eller infinitivfras (29 b).

- (29) a. Det är riksdagens avsikt att myntreformen inte ska leda till prisändringar.
 b. Det blir bl a politikernas uppgift att se till att eftersläpningen blir så minimal som möjligt.

FÖRSTADELTAGARE (utpekad)	IDENTIFIERANDE PROCESS	ANDRADELTAGARE (värde)
riksdagens avsikt	är	att myntreformen inte ska leda till prisändringar
politikernas uppgift	blir	att se till att eftersläpningen blir så minimal som möjligt

Jag bedömer att de postponerade leden här fungerar som värden. Halliday menar att värdet generellt sett är det led som betonas och som är ”nytt” (Halliday 1985:117). I detta fall är det dock svårt att avgöra vilket led som är rematiskt, då det i meningarna finns textuella principer som verkar på flera led; det formella subjektet skapar

emfatisk betoning åt den efterföljande nominalfrasen, samtidigt som det sista, längre ledet med sin högerplacering normalt är det rematiska.¹² Därmed vilar min bedömning istället på Hallidays definition av värde, att värdet identifierar den utpekade genom betydelse, funktion, status eller roll (Halliday 1985:115). Utifrån denna definition kan de postponerade leden anses ha rollen av värde. Dessutom är nominalfraserna bestämda av attributen som ingår i dem (*riksdagens, politikernas*), och denna bestämdhet bidrar till att ge nominalfraserna en utpekad roll. Bestämheten gör även att konstruktionerna påminner om emfatisk utbrytning, men de saknar en relativsats.

Värdena i de identifierande processerna handlar i de flesta fall om skyldigheter och ansvar (*uppgift, sak*), och i enstaka fall om intention (*avsikt*) och sannolikhet (*det är 90 procents sannolikhet att*). Dessa värden tillskrivs grupper i samhället och politiska organ.

4.4.3. *Materiella processer*

Konstruktionerna med postponerade led innehåller endast tre materiella processer, varav två av leden är satsar som inleds av *om* (30 a, b) och en är en infinitivfras (30 c):

- (30) a. Det skulle inte skada vårt framtidsplanerande om vi vågade tänka lite mer obundet av det existerande samhället.
- b. Och vad gör det egentligen oss hundägare om intelligensen är klokhet som kommer genom erfarenhet?
- c. Å andra sidan kan det skapa en osäkerhet och villrådighet hos kibbutzbarnen att inte bara ha en utan flera personer som kanske betyder lika mycket för dem.

¹² Detta fall kan möjligtvis betraktas som en form av *temaprogession*, där ett rema övergår till att bli tema (Hellspong och Ledin 1997:86). Denna växling kan här tyckas ske i en och samma sats genom att nominalfrasen är rema i förhållande till det formella subjektet, men sedan tema i relation till det postponerade ledet. Detta leder till att båda leden kan uppfattas som rematiska.

FÖRSTADELTAGARE (aktör)	MATERIELL PROCESS	ANDRADELTAGARE (mål, mottagare)
om vi vågade tänka lite mer obundet av det existerande samhället	(skulle) skada	vårt framtidsplanerande
om intelligensen är klokhet som kommer genom erfarenhet	gör	vad, oss hundägare
att inte bara ha en utan flera personer som kanske betyder lika mycket för dem	(kan) skapa	en osäkerhet och villrådighet, kibbutzbarnen

Processerna uttrycker skeenden och tillstånd som påverkar människor och människors sysselsättningar. I (30 b) och (30 c) är aktörerna faktamässiga tillstånd, medan skeendet i (30 a) är ett mer aktivt skeende, om än villkorat. Liksom de materiella processerna i passiva konstruktioner, framställs företeelserna här mycket abstrakt, möjligen så abstrakt att man skulle kunna tala om idéer/tankar snarare än aktörer. Jag anser dock att verbens materiella betydelse i dessa fall får satserna att fungera som aktörer i den mening som Halliday & Matthiessen talar om nominaliserade akter och fakta (se Halliday & Matthiessen 2004:437 f., 470 f.).

4.4.4. *Verbala och mentala processer*

De verbala processerna uttrycks med skiftande former. De realiseras av verbet *står* och verbuttrycken *säger sig självt* och *kommer inte på frågan*. Att dessa verbuttryck är verbala processer går möjligen att bestrida, eftersom de kan anses ha andra betydelser än just verbala (*säger sig självt* – är självklart, *kommer inte på frågan* – är otänkbart). Jag har ansett att processerna ändå är verbala, då metaforiken inte är fullständig – ett faktum kan tala eller stå uttryckligt för sig självt och ett skeende som inte kommer ifråga är så otänkbart att det inte ens bör talas eller frågas om. De postponerade leden är sats (31 a, c) eller infinitivfras (31 b):

- (31) a. På röstkortet står det i vilken lokal du ska rösta.
 b. Nu kommer det inte på frågan att överlämna skelettdelarna till kyrkan för jordning.
 c. Det säger sig självt att de utpräglade kvällsmänniskor som börjar

jobba klockan 06.00 och som måste stiga upp kanske en timme tidigare för att resa till jobbet inte är alerta.

FÖRSTADELTAGARE (talare)	VERBAL PROCESS	ANDRADELTAGARE [anförd sats], utsaga	OMST
	står	i vilken lokal du ska rösta	på röstkortet
	kommer	att överlämna skelettdelarna till kyrkan för jordning	på frågan
	säger	att de utpräglade kvällsmänniskor som börjar jobba klockan 06.00 och som måste stiga upp kanske en timme tidigare för att resa till jobbet inte är alerta	sig självt

Exemplet i (31 a) liknar den existentiella processen med *står* i (21), men skillnaden är att det nu är fråga om en sats motsvarande utsaga, vilket jag menar gör processen till verbal och inte existentiell. I uttrycken (31 b, c) har jag analyserat *sig självt* och *på frågan* som omständigheter, vilka bör betraktas som obligatoriska just i dessa stående uttryck¹³. Omständigheten *på frågan* är avgörande för analysen av processen som verbal.

Det finns till sist några konstruktioner med processer jag analyserat som mentala. Dessa realiserar alla av verbet *visar sig* följt av sats:

- (32) a. Det visade sig att dessa barn kom att sakna förmåga till verklig känslolänknytning.

FÖRSTADELTAGARE (upplevare)	MENTAL PROCESS	ANDRADELTAGARE [anförd sats], fenomen
	visade (sig)	att dessa barn kom att sakna förmåga till verklig känslolänknytning

¹³ De två orden *sig självt* fungerar enligt min bedömning som en omständighet som tillsammans också bidrar till processens betydelse. Halliday och Matthiessen (2004:576f.) menar att deltagares relation till process kan forma en *kollokation* (samförekomst). I detta fall är det omständighetens (*sig självt*) relation till processen (*säger*) som genom att förekomma tillsammans skapar det fasta uttrycket.

Dessa mentala processer är speciella i bemärkelsen att det inte finns någon upplevare. Den anförda satsen projiceras opersonligt, vilket leder till frågan om den verkligen kan anses vara mental. Min analys motiveras av att *visa sig* har en indirekt betydelse av att ögon ser det som visar sig, även då dessa ögon är opersonliga. Det passiva verbet *märkas* skulle kunna ha en liknande analys, eftersom det implicerar att det finns någon som märker något. *Visa sig* kan även, beroende på det postverbala ledets form, analyseras annorlunda. Om det efterställda ledet är en nominalfras, blir det istället en presenteringskonstruktion och en existentiell process: *det visade sig en ängel framför Josef*. Utöver konstruktion och processtyp skulle skillnaden även verka på deltagaren, som i den existentiella processen är förstadedeltagare (en ängel) och i den andra är andradeltagare (anförd sats)¹⁴.

4.4.5. *Sammanfattning av konstruktioner med postponerade led*

Konstruktioner med postponerade led realiserar många relationella processer, varav de flesta är attributiva. Bärande infinitivfraser har attribut som rör relevans, grad av svårighet, grad av möjlighet, normer och värderingar, medan satsformade bärares attribut avser relevans, vanlighet och sannolikhet.¹⁵ Identifierande processer tillskriver ansvar och uppgifter åt olika grupper i samhället. Sammantaget kan sägas att relationella processer framställer skeenden med olika värderande och graderande perspektiv, materiella processer beskriver skeenden eller tillstånd som påverkar människor och mentala processer förmedlar faktum som visar sig för världen.

4.5. Omständigheter

I detta avsnitt undersöks omständighetens roll i konstruktioner med formellt och egentligt subjekt, samt hur den kan tänkas relatera till det formella subjektet. Då jag

¹⁴ Andra verb som jag ser har två möjliga analyser är *hända*, *stå*, *gå* och *gälla* vilka genom det postverbala ledets olika form även får förändrade betydelser (se tablå 10).

¹⁵ Detta kan jämföras med Holmberg & Karlssons skalor över interpersonell modalitet, där sannolikhet, vanlighet, förpliktelse och villighet ingår (Holmberg & Karlsson 2006:70).

sett att en del processer är kopplade till omständighet, är frågan också relevant för beskrivningen av skeendena. Jag visar omständighetens betydelse utifrån ett fåtal exempel på konstruktioner som analyseras kvalitativt, samt redovisar en kvantitativ fördelning av omständigheter i existentiella processer.

Omständigheter kännetecknas av att de svarar på frågor om processen, *var, när, hur* och *varför* (Holmberg & Karlsson 2006:105). I SFG ses omständigheten som ett eget led i processen som realiseras av en prepositions- eller adverbfras (33 a), men omständighetsbetydelse kan också ligga kodad i process verbet som uttryck för en viss relation mellan deltagare (33 b), eller uttryckas som en specificerad sats (33 c):

- (33) a. Hur många invandrare finns det *i Sverige*?
 b. Det *behövs* regler.
 c. Det finns fall *där den bakomliggande orsaken är av annan natur*.

I materialets *passiva* konstruktioner ser jag att omständigheten tillsammans med andra innehållsrelaterade faktorer har betydelse för huruvida meningarna kan stå utan formellt subjekt, vilket exempel (34) och (35) demonstrerar.

- (34) a. Det behöver byggas många lägenheter under den närmaste 15-årsperioden.
 b. Många lägenheter behöver byggas under den närmaste 15-årsperioden.

I (34 b) har det formella subjektet plockats bort och det egentliga subjektet flyttats fram till subjektplatsen, vilket fungerar väl. Detta beror till synes på att processen realiseras av ett materiellt verb, *byggas*. När en process realiseras av ett verb med mindre materiell betydelse som *beräknas* i (35), förefaller konstruktionen utan formellt subjekt fungera sämre (35 b).

- (35) a. Det beräknas att staden framemot sekelskiftet har mellan 66 och 36 miljoner invånare.

- b. Att staden framemot sekelskiftet har mellan 66 och 36 miljoner invånare beräknas.
- c. Att staden framemot sekelskiftet har mellan 66 och 36 miljoner invånare har beräknats i en undersökning.

Varför (35 b) fungerar sämre än (34 b) kan även tänkas bero på att processerna i (34 a, b) innehåller ett hjälpverb (*behöver*) och en omständighet (*under den närmaste 15-årsperioden*). Om hjälpverb och omständighet infogas i (35 b), klarar sig meningen uppenbarligen bättre utan formellt subjekt, som i (35 c)¹⁶. Skillnaden ligger dessutom på textuell nivå. När en mening har ett långt led i fundamentet före det finita verbet, blir den vänstertung (Hellspong och Ledin 1997:77). Att fundamentet i (35 b) utgörs av en lång nominal bisats och verbet endast av ett ord, leder till en så stor vänstertyngd att meningen inte tjänar på att stå utan formellt subjekt. Om omständighet och/eller hjälpverb infogas, som i (35 c), blir tyngden av led på båda sidor om det finita verbet mer balanserad. Exempel (34) och (35) tyder alltså på att processkärnans grad av materialitet, närvaron av omständighet och hjälpverb kan på olika nivåer påverka hur väl meningen kan stå utan formellt subjekt. Således, ju mer information i form av omständighet eller verbinnehåll som finns i processen, desto bättre klarar sig den passiva konstruktionen i (34) och (35) utan formellt subjekt.

Konstruktioner med *postponerade led* behöver ingen omständighet för att kunna stå utan formellt subjekt när kopulaverbet fylls ut av ett attribut eller värde, som i (36 a, b). Meningen kan stå utan formellt subjekt, med mycket lite skillnad. När konstruktionen realiserar en process som däremot bara har en deltagare med formen av sats, fungerar den sämre utan *det* (36 c, d).

- (36) a. Det är väsentligt att dessa ting diskuteras öppet.
- b. Att dessa ting diskuteras öppet är väsentligt.
- c. Det visade sig att dessa barn kom att sakna förmåga till verklig

¹⁶ Omständigheten och hjälpverket i (35 c) har infogats av mig och finns alltså inte med i den ursprungliga meningen.

känslolänknytning.

- d. Att dessa barn kom att sakna förmåga till verklig känslolänknytning visade sig.

I *presenteringskonstruktioner* med existentiella processer är omständighetens roll mest intressant, eftersom den visar sig ha betydelse både för existensens beskaffenhet och för ordet *det:s* syntaktiska funktion. Presentering kan, som tidigare nämnts, gälla en referents rena existens eller en referents existens i en omständighet (se exempel 19 ovan). Verbet *finns* kan ha en betydelse av både ren existens eller existens i en omständighet, medan många av de andra verben har betydelser av befintlighet, där omständigheten förefaller mer viktig för existensen. Så är fallet med verbet *ligga* i (37):

- (37) a. Det ligger många orsaker bakom.
 b. *Det ligger många orsaker.
 c. Det finns många orsaker.

Processen med verbet *ligga* klarar sig inte utan omständigheten, som i (37 b). Däremot kan omständigheten bättre undvaras om meningen istället har verbet *finns* (37 c)¹⁷. I de processer som realiseras av verbet *finns* och *existerar* förekommer en omständighet i ungefär hälften av fallen, medan de förekommer vid nästan alla andra verb. Tabell 9 visar hur omständigheter fördelar sig på existentiella processverb. I analysen har jag inkluderat omständigheter som är prepositions- eller adverbfraser, alltså inga specificerade satser.

¹⁷ Adverbet *bakom* samförekommer i uttrycket med verbet *ligga* och substantivet *orsak*, vilket innebär att exemplet ur materialet (37) haltar något. Jämför gärna med följande skrivbordsexempel: *det ligger ett barn i vaggan – det ligger ett barn – det finns ett barn*. Även här kan *det ligger ett barn* anses vara ofullständigt utan omständigheten.

Tabell 9. Omständigheters fördelning på existentiella processer med olika verb.

PROCESSVERB	TOTALT ANTAL	ANTAL OMSTÄNDIGHET
existera	2	1
finns	101	55
förekomma	1	0
gå	1	1
hända	1	1
komma	2	2
ligga	1	1
råda	6	6
samlas	1	1
ske	1	0
stå	1	1
uppstå	6	3
vara	4	4
Totalt	128	76

Jag har sett att skillnaden mellan befintlighet och ren existens även har syntaktiska konsekvenser när process verbet är en kopula som i (38 a). På syntaktisk nivå resulterar skillnaden i analysen av *det* som anaforiskt (referentiellt) eller expletivt, vilket utvecklas nedan.

- (38) a. Det är en kvinna i fackets styrelse.
 b. Det finns en kvinna i fackets styrelse.

FÖRSTADELTAGARE	EXISTENTIELL PROCESS	OMSTÄNDIGHET
en kvinna	är/finns	i fackets styrelse

Utifrån exempel (38) vill jag lyfta fram att omständigheten bidrar till att synliggöra skillnaden mellan expletivt *det* och anaforiskt *det*. Om man tar bort omständigheten, får man *det är en kvinna* respektive *det finns en kvinna*. I det första fallet kan *det* vara anaforiskt och syfta på en person, men inte i det senare. Vad som klargör att *det* i (38 a) inte är anaforiskt är omständigheten. Kopulaverbet, liksom andra befintlighetsverb som *stå*, *sitta*, och *ligga*, verkar behöva den lokativa omständigheten för att

kunna ingå i en existentiell process som realiseras av en presenteringskonstruktion. Det verkar alltså i presentering finnas ett samspel mellan just expletivt *det*, kopula eller befintlighetsverb och omständighet, där omständigheten är tätare knuten till processen än vad den är i andra processer.

Omständigheten har vid kopulaverbet inte enbart betydelse för huruvida *det* kan tolkas som expletivt eller anaforiskt. Den har även en avgörande betydelse för processanalysen, vilket följande exempel visar:

(39) a. Det är en kvinna i fackets styrelse.

FÖRSTADELTAGARE (existerande)	EXISTENTIELL PROCESS	OMSTÄNDIGHET
en kvinna	är	i fackets styrelse

b. Det är en kvinna.

FÖRSTADELTAGARE (utkepad)	IDENTIFIERANDE PROCESS	ANDRADELTAGARE (värde)
det	är	en kvinna

I (39 a) leder omständigheten till analysen av processen som existentiell, medan samma mening utan omständighet (39 b) är identifierande med ett anaforiskt *det*. Avseendet i exempel (39) är intressant mot bakgrund av att Holmberg & Karlsson skriver att omständigheter är löst kopplade till processerna och ”har samma betydelse och lexikogrammatiska funktion oavsett vilken processen är” (Holmberg & Karlsson 2006:103). Enligt min uppfattning, baserad på analysen ovan, verkar omständigheten i presenteringskonstruktioner med kopulaverb vara en avgörande faktor för processens hela analys.

4.5.1. *Sammanfattning av omständigheter*

I passiva konstruktioner har jag sett att omständigheten kan ha betydelse på textuell nivå, genom att konstruktionerna klarar sig bättre utan formellt subjekt ju mer information i form av omständighet eller verbinnehåll som finns i processen. I konstruktioner med postponerade led inverkar omständigheten mindre, då

processerna ofta har en andradeltagare i form av attribut eller värde. I presenteringskonstruktioner har omständigheter betydelse för huruvida existensen är lokaliserad eller ren, samt för hur processer med kopulaverb kan tolkas. Omständigheten spelar här även roll för tolkningen av *det* som expletivt eller anaforiskt.

4.6. Sammanfattning

Resultatet har visat att de 378 konstruktionerna med formellt och egentligt subjekt i materialet beskriver skeendens olika gradering, värdering, existens och verkan, samt framhåller fakta och generella uppfattningar. De flesta processerna är relationella och handlar om hur saker och ting förhåller sig, inte sällan genom att deltagare som uttrycks som satser och infinitivfraser förses med olika attribut. En formulering som fångar resultatet kan vara att processerna med skärpa och nyanser beskriver hur världens skeenden är beskaffade. En sammanställning av resultatet finns nedan i tablå 9, där konstruktioner, processer och funktioner redovisas översiktligt.

Utöver vad som beskrivs i tablå 9 har jag sett att existentiella processer kan vara knutna till omständigheter på ett tätare sätt än vad som beskrivs i Holmberg & Karlsson (2006). Omständigheten har en avgörande betydelse för tolkningen av processer med *det* och kopulaverb. Jag har även sett att processer med samma verb kan ha olika analys beroende på konstruktionernas grammatiska form, vilket diskuteras närmare i kapitel 5, tillika med grammatiska metaforer som nämns sist i tablå 9.

Tablå 9. Konstruktioner, processer och funktioner

KONSTRUKTION	PROCESS (skeenden)	FUNKTION	EXEMPEL
PRESENTERING	existensiella rel.	presenterar ren existens presenterar existens i en omständighet	<i>Det finns många fördomar.</i> <i>Hur många invandrare finns det i Sverige?</i>
PASSIV	materiella	uttrycker skeenden utan identifierad agent	<i>Det föds flera barn.</i>
	mentala	beskriver generella uppfattningar	<i>Det anses nu fullt möjligt att få ner bisulfidprocenten till 0.</i>
	verbala	belyser fakta genom anföringar	<i>Det har sagts att det var lätt i vallokalen i år.</i>
	attributiva rel.	uttrycker behov av aktioner/tillstånd	<i>Det behövs regler.</i>
POSTPONERADE LED	attributiva rel.	uttrycker graderingar och värderingar av skeenden	<i>Ibland är det svårt att själv leta fram alla upplysningar som man behöver.</i>
	identifierande rel.	uttrycker ansvar, uppgift, avsikt	<i>Det blir bl a politikernas uppgift att se till att eftersläpningen blir så minimal som möjligt.</i>
	materiella	uttrycker skeendens verkan på människor	<i>Det skulle inte skada vårt framtidsplanerande om vi vågade tänka lite mer obundet av det existerande samhället.</i>
	mentala	belyser fakta	<i>Det visade sig att dessa barn kom att sakna förmåga till verklig känsloanknytning.</i>
	grammatiska metaforer rel. (se kap 5)	uttrycker skeendens relationella verkan	<i>Det lönar sig att sluta röka.</i>

5. Diskussion

Vi har sett att processerna som redogjorts för i resultatet är analyserbara, även då en del meningar har gränsat till att realisera flera processtyper (se exempel 21, 24, 25, 26, 31). Vi har också sett att konstruktionens form kan vara avgörande för processens analys (20, 39). Några konstruktioner har emellertid utmärkt sig som särskilt

svåra att kategorisera, på grund av att de inte passar in i någon specifik processtyp. Detta är anledningen till att jag tar upp dem här i diskussionen med förslag till analyser. Jag tar även upp några intressanta verb som jag ser kan realisera flera processtyper, beroende på det postverbala ledets form. Därtill diskuteras svenskan gentemot engelskan, metoden och min syn på resultatet.

Gemensamt för de svårkategoriserade processerna är att de endast har en deltagare med formen av postponerat led, och realiseras huvudsakligen av sju olika verb¹⁸ som beskriver hur en företeelse verkar genom sin existens: *stämna*, *kvitta*, *löna sig*, *gå*, *gälla*, *ligga för* och *hända*. Förstadedeltagaren, som också är den enda deltagaren, realiseras antingen av en infinitivfras (40 a) eller av en sats (40 b).

- (40) a. Det lönar sig att sluta röka.
b. Det kan hända att ett barn är tidigt på ett område.

Dessa skeenden kan inte ses som existentiella, då deltagaren inte är en nominalgrupp. Mitt förslag är att låta kategorin rymmas under attributiva (40 a) eller identifierade (40 b), trots att processerna endast har en deltagare. Motiveringen är att jag ser dessa verb som grammatiska metaforer,¹⁹ vilket innebär att verbuttrycken i detta fall förpackar satser och processer: *något stämmer* - något är riktigt, *något lönar sig* - något är lönsamt, *något går* - något är möjligt. Analysen bygger alltså på tolkningar av kongruenta uttryck, det vill säga uttryck vars form ligger närmast betydelsen (Holmberg & Karlsson 2006:162). Verben kan därmed anses vara omständighetsverb som kodar relationella processer med deltagare, som exempelvis attribut. Halliday pekar på en liknande lösning beträffande *it happens*, där han gör tolkningen: *it happens [to be the case] that* – dock utan att ge någon fullständig analys (Halliday 1985:243). Enligt detta resonemang möjliggörs analyser av samt-

¹⁸ Även synonymer till dessa verb förekommer.

¹⁹ Grammatiska metaforer är ett fenomen där flera betydelser förpackas i exempelvis en nominal- eller verbfras. Satsen *människor är utan arbete* kan således förpackas till nominalfrasen *arbetslöshet*. Grammatiska metaforer kan analyseras genom att man plockar fram alla deltagare i den process som metaforen rymmer (Holmberg & Karlsson 2006:162 f).

liga sju processer nedan, förslagsvis som attributiva (41) och identifierande (43).
(Analyserna omfattar endast process och deltagare.)

- (41)
- a. Det lönar sig att sluta röka.
 - b. Det stämmer visserligen att amerikanerna tidigt (under femtiotalet) gjorde omfattande undervisningsexperiment.
 - c. Det kvittar om jag fortsätter i skolan eller ej.
 - d. Det gäller för männen att inte dra några förhastade slutsatser om sitt eget handlag.
 - e. Det går att göra undervisningen mer praktiskt inriktad.

FÖRSTADELTAGARE (bärare)	ATTRIBUTIV PROCESS	ANDRADELTAGARE (attribut)
att sluta röka	är	lönsamt
att amerikanerna tidigt (under femtiotalet) gjorde omfattande undervisningsexperiment	är	riktigt
om jag fortsätter i skolan eller ej	har	ingen betydelse
att inte dra några förhastade slutsatser	är	viktigt
att göra undervisningen mer praktiskt inriktad	är	möjligt

- (42)
- a. Det kan hända att ett barn är tidigt på ett område.
 - b. Det ligger inte för oss att anfalla.

FÖRSTADELTAGARE (utpekad)	IDENTIFIERANDE PROCESS	ANDRADELTAGARE (värde)
fallet	(kan) vara	att ett barn är tidigt på ett område
vårt bruk	är	att anfalla

Att Halliday endast i korthet pekar på kongruenta lösningar genom exemplet med *it happens [to be the case]*, tyder möjligen på att sådana verb är mindre vanliga i engelskan och att lösningen ses som något av ett undantagsfall. Av de sex verben i materialet har endast *hända*, *löna sig* och *kvitta* engelska motsvarigheter i form av verb: *happen*, *pay*, (*doesn't matter*). Om det svenska språket har många sådana

verbtyper (i materialet utgör dessa 24 fall av 378), förefaller analysmetoden i detta avseende mer omständig att tillämpa, eftersom man måste ta omvägar via kongruenta uttryck. Detta kan även i analysen utgöra en brist, eftersom de kongruenta uttrycken är beroende av tolkningar (42 b skulle även kunna ses som attributiv: *vi har inte som bruk att anfälla*). Jag vill därför lyfta frågan om de skeenden som realiserar av dessa verb behöver en egen definierad processtyp som relaterar till betydelsen av en företeelse vars existens *gör* något eller har en form av verkan.

Den mest markanta skillnaden mellan engelska och svenska är det formella subjektets form, som i engelskan både är *it* och *there*, medan svenskan i regel har *det* och endast *där* regionalt. Existentiella processer med *there* är liksom svenska presenteringskonstruktioner ofta kopplade till omständigheter, men även utan omständighet tolkas *there* som expletivt när deltagaren har obestämd form (*there are flies*). Det svenska formella subjektet har däremot ingen specifik form som kan klargöra icke-syftning i existentiella processer med verbet *vara*, utan heter *det* i samtliga fall. Av allt att döma, är dessa svenska processer därmed i högre grad beroende av en omständighet för att klargöra icke-syftningen, vilket har visats i (39). Existentiell betydelse kan alltså i engelskan realiserar enbart av det formella subjektets form, medan den i svenskan utöver formellt subjekt också kan realiserar av omständigheten. I detta avseende skiljer sig svenskan och engelskan åt, vilket kan behöva noteras i svensk SFG.

Jag har även uppmärksammat att en del verb som förekommer i presenteringskonstruktioner får, som jag ser, olika analys beroende på det postverbala ledets form i svenskan. Exemplet ur materialet är verben *hända*, *stå*, *gå* och *gälla*. Tablå 10 visar en jämförelse mellan processer som realiserar av samma verb fast med olika konstruktioner. Analysen visar att betydelsen och oftast även processen förändras:

Tablå 10. Konstruktioners påverkan på process och betydelse²⁰.

Presentering	<i>det händer saker</i>	<i>det står en katt på vägen</i>	<i>det går en katt på vägen</i>	<i>det gäller katter</i> ²¹
Process	existentiell	existentiell	existentiell	attributiv (handlar om)
Postponerat led	<i>det händer att tågen inte går</i>	<i>det står hur katten lever</i>	<i>det går att åka buss</i>	<i>det gäller att katterna trivs</i>
Process	identifierande (är ibland fallet)	verbal (är skrivet)	attributiv (är möjligt)	attributiv (är viktigt)

Man bör lägga märke till att dessa verb, då de följs av postponerade led, uppträder som grammatiska metaforer med kodade deltagarbetydelser som jag tagit upp ovan (se processernas parenteser i tablå 10). I presentering är de däremot kongruenta i sin betydelse. Dessa betydelskillnader skulle inte kunna framgå lika tydligt i en satsanalys som endast ger predikat, formellt och egentligt subjekt (ett undantag är *det gäller*, se not 21). Den traditionella grammatiken omfattar visserligen betydelser genom analys av semantiska roller, men transitivitetens tillämpning på traditionell grammatik har mycket tydligt kunnat visa formens påverkan på betydelse och tvärtom.

Metoden har även kunnat synliggöra omständigheters påverkan på form. Även då SFG:s generella definition av omständighet är begränsad till adverb och prepositionsfraser, har jag kunnat utnyttja Hallidays övriga observationer av omständighet som kodad exempelvis i verb, vilket varit givande både i specifika processanalyser och i analysen av konstruktioners möjlighet att stå utan formellt subjekt. Som jag nämnt, har omständighet även visat sig ha en väsentlig roll i existentiella processer.

Resultatets detaljnivå är givetvis präglad av materialets sakinnehåll, som till exempel att identifierande processer rymmer kollektiva gruppers uppgifter. Dessutom har

²⁰ Verben i exemplen är tagna ur materialet, men meningarna är korta skrivbordsexempel för att lättare kunna visa skillnaden, då meningarna i materialet är långa.

²¹ *Det* kan här vara referentiellt och därmed ha en satsanalys som inkluderar andra led än formellt och egentligt subjekt. Likväl visar exemplet på en betydelskillnad som beror på det postverbala ledets form, liksom i de övriga exemplen.

en del processkategorier inom en viss konstruktion endast ett fåtal exempel, vilket inte kan anses generera generella slutsatser. Resultatet kan därför betraktas som ett exempel på beskrivna skeenden, just med avseende på ordinnehåll. Ser man däremot till sambandet mellan form och processer, såsom ovan nämnda analys exempel visar, antyder resultatet sannolikt en mer deskriptiv bild av hur *det*-konstruktionernas form genererar betydelser i språket. Dock är resultatet inte heltäckande, då det grundar sig på ett begränsat urval av meningar. Materialet täcker exempelvis inte konstruktioner med *det verkar*+sats, vilket beror på att inget led i dessa konstruktioner är annoterat som egentligt subjekt i Talbanken.

En vidare kartläggning, kompletterad med konstruktioner som denna studie saknar, skulle kunna ge en mer heltäckande bild av svenska processtyper med *det*-konstruktioner. En större undersökning skulle dessutom kunna alstra beskrivningar av hur processer systematiskt relateras till grammatisk form på satsnivå. Därtill skulle grammatiska metaforverb vara intressanta att kartlägga, med tanke på att sådana möjligtvis finns fler av i svenskan, samt att deras transitivetsanalys visar sig vara mer komplicerad.

6. Avslutning

I denna uppsats har jag undersökt ideationell betydelse som realiseras av konstruktioner med formellt och egentligt subjekt. Jag har haft två frågeställningar, hur konstruktionerna beskriver världen och hur ideationella processer som realiseras av konstruktionerna kan analyseras. Formellt subjekt finns i svenskan beskrivet i termer av traditionell och generativ grammatik, men inte i termer av SFG, varvid en frågeställning även varit hur SFG-teorins ideationella verktyg kan tillämpas på detta område av svensk grammatik. Mina teoretiska utgångspunkter har därmed varit både SFG och traditionell grammatik.

Metoden har varit systemisk-funktionell transitivetsanalys, som fokuserar på den betydelse av verklighet som uttrycks utifrån våra erfarenheter. Analysen har tillämpats på tre typer av *det*-konstruktioner: presenteringskonstruktioner, konstrukt-

ioner med passiv och konstruktioner med postponerade led. Konstruktionerna har hämtats ur Språkbankens korpus Talbanken, som har gett ett material av 378 meningar innehållande formellt och egentligt subjekt.

Resultatet har visat att konstruktionerna i materialet beskriver skeendens gradering, värdering, existens och verkan, främst genom relationella processer varav de flesta är attributiva och många även existentiella. När existentialverb uttrycker befintlighet är existentiella processer kopplade till omständigheter, och när verbet är en kopula har omständigheten en avgörande betydelse för processens analys, samt för *det* som referentiellt eller expletivt. Jag har sett att transitiviteten inte enbart är relaterad till semantik utan också till grammatisk form. En del verb kan realisera olika betydelser, beroende på om de står i presenteringskonstruktioner eller följs av postponerade led. I det sista fallet uppträder de som grammatiska metaforer, och kräver då analyser av kongruenta uttryck – en lösning som jag uppfattar som något bristfällig då tolkningar inte är exakta. Resultatets sammantagna beskrivning och diskussion av processer får sägas ha besvarat frågeställningarna.

Avslutningsvis vill jag, utifrån vad resultatet har gett, mena att perspektivet där traditionell grammatik möter SFG är ett fruktbart gränssnitt. Här synliggörs samband mellan form och betydelse på ett sätt som enligt min mening varken försummar den traditionella grammatiken eller SFG-teorin. Istället kan båda gagnas och berikas av varandra.

7. Litteraturförteckning

- Bohnacker, Ute & Josefin Lindgren 2014. Fundament, formellt subjekt och frekvens: Ordföljdmönster i svenska, nederländska och hos vuxna inlärare av svenska. *Språk & Stil* 24:33–71 .
- Bohnacker, Ute & Christina Rosén 2009. Fundamentet i svenskan och tyskan – syntax och informationsstruktur. Ett problemområde för språkinläring och språkundervisning. *Språk & Stil* 19:142–171.

- Eriksson, Mats 1997. *Ungdomars berättande. En studie i struktur och interaktion*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk. Uppsala Universitet.
- Bolander, Maria 2001. *Funktionell svensk grammatik*. Stockholm: Liber.
- Ekerot, Lars-Johan 1988. *Så-konstruktionen i svenskan. Konstruktionstypen »Om vädret tillåter, så genomföres övningen» i funktionellt grammatiskt perspektiv*. Lund: Lund University Press.
- Engdahl, Elisabet. 2010. Vad händer med subjektstvånget? Om *det*-inledda satser utan subjekt. *Språk & stil* 20: 81–104.
- Falk, Cecilia. 1993. *Non-referential subjects in the history of Swedish*. Lund: Department of Scandinavian Languages.
- Halliday, M.A. K. 1985. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- Halliday, M.A.K. & Matthiessen, Christian M.I.M. 2004. *An introduction to functional grammar*. 3 uppl. Reviderad av Christian M.I.M. Matthiessen. London: Arnold.
- Hellspång, Lennart & Per Ledin. 1997. *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Holmberg, Per & Anna-Malin Karlsson 2006. *Grammatik med betydelse. En introduktion till funktionell grammatik*. (Ord & Stil. Språkvårdssamfundets skrifter 37.) Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Holmberg, Per, Inga-Lill Grahn & Ulrika Magnusson 2014. Systemisk-funktionell lingvistik. Att analysera språkets betydelsepotential. *Folkmålsstudier* 52:9-30.
- Hultman, Tor G. 2003. *Svenska Akademiens Språklära*. Svenska Akademien, Stockholm.
- Morley, G. David. 2000. *Syntax in Functional Grammar: An Introduction to Lexicogrammar in Systemic Linguistics*. London: Continuum.
- Mörnsjö, Maria 2002. *VI Declaratives in Spoken Swedish. Syntax, Information Structure, and Prosodic Pattern*. Lund: Lund University.
- Platzack, Christer. 2011. *Den fantastiska grammatiken. En minimalistisk beskrivning av svenskan*. < <http://www.ht.lu.se/media/utbildning/dokument/kurser-/SVEM22/20091/Den%20fantastiska%20grammatiken.pdf>> Hämtat 2014-11-13.
- SAG = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson 1999. *Svenska Akademi-*

ens grammatik. Stockholm: Nordstedts.

Språkbankens korpusverktyg Korp. <spraakbanken.gu.se/korp>.

Teleman, Ulf. 1974. *Manual för grammatisk beskrivning av talad och skriven svenska*. Lund: Studentlitteratur.

Wessén, Elias 1965a. *Svensk språkhistoria*. Vol. 1. *Ljudlära och ordböjningslära*. Sjunde upplagan. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Wessén, Elias. 1965b. *Svensk språkhistoria*. Vol. 3. *Grundlinjer till en historisk syntax*. Andra upplagan. Stockholm: Almqvist & Wiksell.